

VAN ARRANGEREN TOT RENSEIGNEREN. SMAAD EN GEWELD VAN MILITAIREN TEGEN HUN OVERSTEN TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG ¹

Wie trok aan welke touwtjes bij de regulering van hiërarchische conflicten ?

TOM SIMOENS *

DAT DE EERSTE WERELDOORLOG EEN ZWARE BEPROEVING WAS VOOR ALLE BETROKKEN LEGRS, HOEFT VANDAAG GEEN VERDERE UITLEG. DE BELGISCHE SOLDATEN HADDEN DAARBIJ NIET ALLEEN AF TE REKENEN MET HET OORLOGSGEWELD EN DE SCHEIDING VAN HET BEZETTE BELGIË, MAAR ZE MOESTEN OOK DULDEN DAT HET LEGER HEN VOORTDUREND IN DE GATEN HIELD. MILITAIREN EN HUN KADER LEEFDEN ZEER DICHT OP ELKAAR ZODAT WRIJVINGEN EN AANVARINGEN ONVERMIJDELIJK WAREN. DEZE CONFRONTATIES LIETEN UNIEKE ARCHIEFSPOREN NA, NAMELIJK DE STRAFRECHTELIJKE DOSSIERS BIJ DE VERSCHILLENDE KRIJGSRADEN TE VELDE DIE IN HET LEVEN WERDEN GEROEPEN VANAF AUGUSTUS 1914. VOOR DEZE BIJDRAGE WERDEN DE AANKLACHTEN VOOR SMAAD OF GEWELD TEGEN EEN OVERSTE GESELECTEERD. UIT DE MEER DAN 160 ONDERZOCHE DOSSIERS BLEEK DAT ER VOOR DE REGULERING VAN CONFLICTEN TUSSEN MILITAIREN EN HUN CHEFS EEN VEEL INGEWIKKELDER MECHANISME WERD GEHANTEERD DAN DOORGAANS WORDT AANGENOMEN. HIERIN WAREN VERSCHILLENDE ACTOREN ACTIEF, WAARVAN SOMMIGE OFFICIEREN – ZOALS DE COMPAGNIECOMMANDANT EN DE LEGERDIVISIECOMMANDANT – EEN SLEUTELFUNCTIE BEKLEEDDEN.

I. Regulering van conflicten in het Belgische leger in de Grote Oorlog : een recent onderzoeksveld

De historiografie van het Belgische militaire gerecht tijdens de Eerste Wereldoorlog vertoont alsnog enkele beperkingen. Ten eerste zijn er bijzonder weinig studies voorhanden ². Ten tweede zijn de meeste studies kwantitatief. Dezelfde cijfers duiken in diverse publicaties op, hoewel ze minstens gedeeltelijk verkeerd zijn ³. Daarnaast is de historiografie selectief, door bepaalde groepen soldaten eruit te lichten en in detail te bestuderen. Jacques Maes ⁴ en Siegfried Debaeke ⁵ schreven over de twaalf ter dood veroordeelde en gefusilleerde militairen, maar deden dit met weinig nuance.

-
- 1 Ik wil in het bijzonder Dr. Antoon Vrints (UGent) en Prof. Dr. Jos Monballyu (KULeuven-Kortrijk) bedanken voor hun raadgevingen en opmerkingen.
 - 2 De twee gespecialiseerde bibliografieën over de Eerste Wereldoorlog leveren slechts heel beperkte resultaten op. Zie : PATRICK LEFÈVRE & JEAN LORETTE (eds.), *La Belgique et la Première Guerre mondiale. Bibliographie. België en de Eerste Wereldoorlog. Bibliografie*, Brussel, KLM, 1987, 598 p. en PIERRE-ALAIN TALLIER & SVEN SOUPART, *La Belgique et la Première Guerre mondiale. Bibliographie. Tome 2 (ouvrages édités de 1985-2000) – België en de Eerste Wereldoorlog. Bibliografie. Deel 2 (werken uitgegeven van 1985 tot 2000)*, Brussel, KLM, 2001, 195 p.
 - 3 JOHN GILISSEN, “La juridiction militaire belge de 1830 à nos jours”, in *Akten van het colloquium over de Belgische krijgsgeschiedenis*, Brussel, KLM, 1981, p. 467-489.
 - 4 JACQUES MAES, “Het Belgisch militair gerecht tijdens de Eerste Wereldoorlog”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2005, nr. 16, p. 197-235.
 - 5 SIEGFRIED DEBAEKE, *De dood met de kogel. Elf arme drommels ten onrechte gefusilleerd ?*, Brugge, De Klaproos, 2008, 207 p.

Het verhaal van de Vlaamse ‘houthakkers van de Orne’ werd uitgespit, al bracht Luc Vandeweyer hier gelukkig wel de nodige nuance aan. De houthakkers waren tien Vlaamsgezinde militairen die in 1918 van het front werden weggeplukt en aan een regime van dwangarbeid onderworpen na een eenvoudige administratieve ingreep⁶. Al deze publicaties deden een vertekend beeld ontstaan waarbij het militaire gerecht veelal wordt voorgesteld als een instelling waar willekeur heerste en die blinde repressie in de hand werkte. Siegfried Debaeke heeft het bijvoorbeeld over *de arbitraire militaire rechtspraak*⁷, een echte mallemlen waaraan soldaten als compleet passieve wezens onderworpen zouden zijn geweest. Tenslotte ontstaat door deze werken de verkeerde indruk dat de regulering van conflicten een louter *top-down* gebeuren was en dat alleen strafrechtelijke en administratieve regulering – zoals bij de houthakkers – mogelijk was.

In contrast daarmee wordt nogal snel gesteld dat het Belgische leger zijn manschappen geen kadaverdiscipline oplegde⁸. Belgische soldaten zouden niet geschikt zijn voor een strikte en rigide naleving van de militaire reglementen en voorschriften⁹. Extra onderzoek was en is dus nodig om deze tegengestelde visies te evalueren. Hoewel een belangrijk aspect van het Belgische militaire gerecht onlangs door Stanislas Horvat werd bestudeerd, blijft er nog heel wat werk voor de boeg¹⁰. Het gepubliceerde proefschrift van S. Horvat heeft vooral oog voor de praxis van het krijgshof en voor de wettelijke onderbouw van het Belgische militaire gerecht. Daarbij ging hij grotendeels voorbij aan een sociaal-historische invalshoek en aan de andere niveaus van regulering. Wat waren deze andere niveaus en wie waren de actoren? Welke strategische keuzes moesten de actoren maken en welke parameters wogen door bij hun beslissingen? Met andere woorden: wie hield welke touwtjes in handen bij de regulering van conflicten tussen militairen en hun chefs?

De 1ste legerdivisie als laboratorium en smaad of geweld tegen een meerdere als toegangssleutel

Centraal in dit artikel staat dus het complexe reguleringsmechanisme waarmee hiërarchische conflicten tussen militairen en hun kader werden beslecht. Om dit mechanisme in kaart te brengen, werd een beroep gedaan op de strafrechtelijke dossiers

6 KRIS DIDDEN, “De Houthakkers van de Orne”, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1997, LVI, 4, p. 195-219; LUC VANDEWEYER, “De houthakkers van de Orne: ‘Douteux au point de vue patriotique?’”, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1998, LVII, 4, p. 237-254 en KRIS DIDDEN & LUC VANDEWEYER, “Houthakkers”, in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tiel, Lannoo, deel 2, p. 1473-1475.

7 SIEGFRIED DEBAEKE, *De dood met de kogel...*, p. 160.

8 SOPHIE DE SCHAEPELDRIJVER, *De Grote Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amstel uitgevers BV, 2005, p. 209.

9 Bijvoorbeeld MARCEL CORDEMANS, *Dr. Van der Perren's oorlogsjaren 1914-1918*, Wetteren, Universa, 1963, p. 450.

10 STANISLAS HORVAT, *De vervolging van militairrechtelijke delicten tijdens Wereldoorlog I. De werking van het krijgsgerecht*, Brussel, VUBPress, 2009, 429 p.

• Twee soldaten rusten uit in Roesbrugge aan de IJzer, mei 1917.
(Foto SOMA nr. 173928)

van het krijgsauditoraat te velde dat toegevoegd was aan de 1ste legerdivisie ¹¹. Uit de stapel van 5.683 dossiers werden alle dossiers geselecteerd waarin minstens één militair beschuldigd werd van smaad of geweld jegens een meerdere. In totaal ging het om 310 dossiers. Daarbij wordt uitgegaan van de veronderstelling dat verbaal en fysiek geweld niet zinloos zijn, maar een cultureel gebeuren, met onuitgesproken, maar vastgelegde codes : geweld is een taal, een “betekenisvolle sociale praktijk, interactiemechanisme” en “communicatieve code”, zoals Antoon Vrints het stelt ¹². Als militairen er voor kozen om verbaal of fysiek geweld te gebruiken, zo redeneerden we, maakte dat deel uit van de communicatie tussen militairen en hun kader. Volgens Pieter Spierenburg zijn mensen immers zelden passieve receptoren die de gebeurtenissen passief ondergaan. Ze kunnen weerstand bieden, onderhandelen, en zo de spelregels mee bepalen ¹³. De Amerikaanse historicus Leonard Smith paste dit idee toe op de Franse 5de Infanteriedivisie tijdens de Eerste Wereldoorlog en stelde vast dat de Franse soldaten ook voortdurend, subtiel of expliciet, onderhandelden met hun hiërarchische chefs ¹⁴.

11 Dit archiefonds bevindt zich in het Rijksarchief in Anderlecht [*Krijgsraden en krijgsauditoraten te velde 1914-1919. Dossiers en repertoria* (G1 Militaire hoven en rechtbanken, Rijksarchief, Anderlecht)]. De dossiers waarbij de klacht uitging van de rijkswacht werden niet hernomen omdat de rijkswachters een externe groep vormden.

12 ANTOON VRINTS, “De codes van de kroeg. Het openbaar lokaal tussen orde en wanorde in Antwerpen (1910-1950)”, in *Volkskunde*, 2008, jaargang 109, nr. 1, p. 55.

13 PIETER SPIERENBURG, “Social control and history : an introduction”, in CLIVE EMSLEY, ERIC JOHNSON & PIETER SPIERENBURG, *Social control in Europe. Volume 2. 1800-2000*, Ohio, Ohio State University Press, 2004, p. 16.

14 LEONARD V. SMITH, *Between mutiny and obedience. The case of the French Fifth Infantry Division during World War I*, Princeton, Princeton University Press, 1994, 275 p.

Omdat het statistisch gezien weinig zin had om alle 310 dossiers kwantitatief en kwalitatief door te nemen, werd een wetenschappelijk verantwoorde willekeurige steekproef genomen van 164 dossiers¹⁵. De steekproef omvat zowel dossiers die hebben geleid tot een vonnis van de krijgsraad alsook deze die werden geseponneerd door de krijgsauditeur, al dan niet in samenspraak met de rechterlijke commissie. De 164 dossiers dekken de periode van augustus 1914 (oprichting van de krijgsraad te velde bij de 1ste legerdivisie) tot september 1919 (afschaffing van dezelfde krijgsraad). Naast de strafrechtelijke dossiers werden ook de persoonlijke dossiers van de veroordeelde militairen ingekeken om een zicht te krijgen op de strafuitvoering¹⁶. Deze detailstudie van 164 dossiers en 187 betichten laat dan ook toe de strafuitvoering in rekening te brengen. Op die manier is ze complementair met het onderzoek van Stanislas Horvat. De keuze viel op de 1ste legerdivisie omdat de registers van de krijgsraad te velde volledig zijn en omdat het archief van het hoofdkwartier van de 1ste legerdivisie geïnventariseerd is¹⁷. Ook de keuze voor het niveau ‘legerdivisie’ is pragmatisch: ondanks de vele herstructureringen in het Belgische leger, bleef dit niveau gedurende de hele oorlog bestaan.

De 1ste legerdivisie was bij het uitbreken van de oorlog voornamelijk een “Vlaamse” divisie. Vanaf 1910 werd de regionale rekrutering immers erg belangrijk¹⁸. Zo waren het 2de, 3de en 4de linieregiment, die samen de ruggengraat van de 1ste legerdivisie vormden, hoofdzakelijk samengesteld uit dienstplichtigen uit West- en Oost-Vlaanderen¹⁹. Die regionale rekrutering lijkt te zijn voortgezet tijdens de oorlog, zoals de afkomst van de 187 betichten uit de steekproef bevestigt.

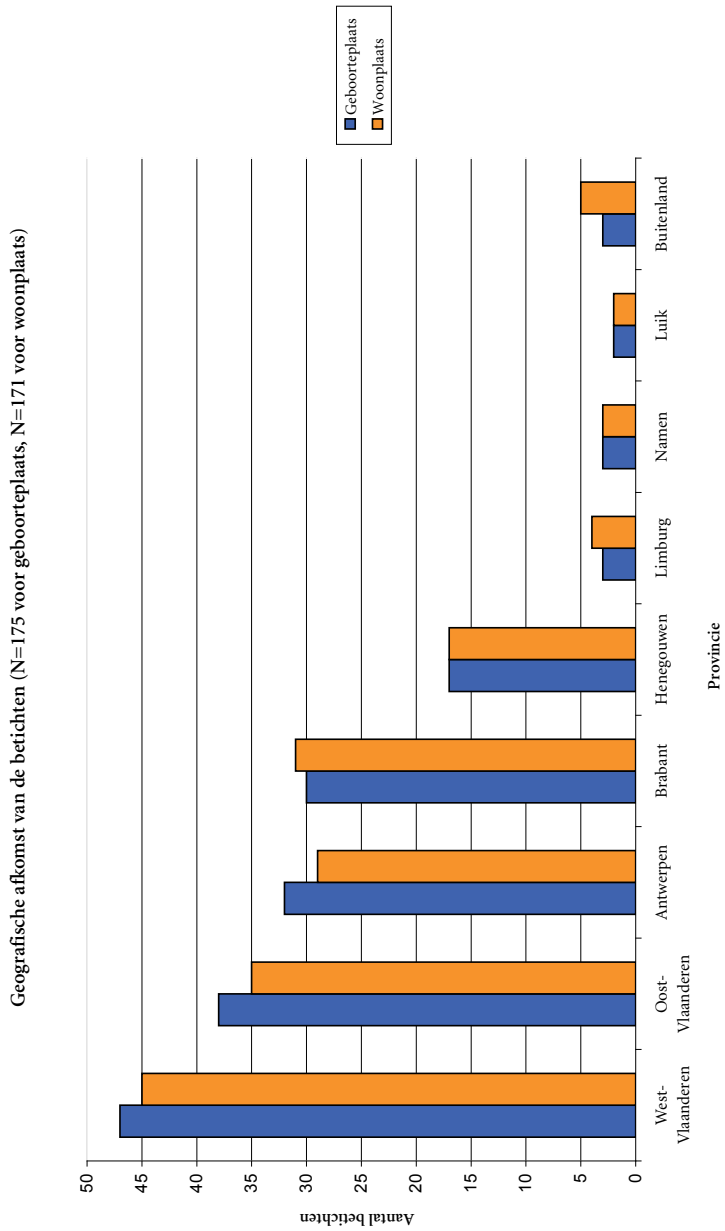
15 Voor meer achtergrond, zie: DONALD SANDERS, *Statistics. A Fresh Approach. International Edition*, Singapore, McGraw-Hill Book Co, 1990, p. 290. De willekeurige steekproef werd genomen met behulp van gespecialiseerde software (SPSS; *Statistical Package for the Social Sciences*).

16 De strafrechtelijke dossiers en repertoria bleken hierin immers tekort te schieten. De persoonlijke dossiers van soldaten en onderofficieren geboren vóór 31 december 1888 bevinden zich in het Koninklijk Legermuseum in Brussel. De dossiers van soldaten en onderofficieren geboren na die datum bevinden zich in Evere bij een dienst van het Ministerie van Defensie.

17 Dit archiefbestand bevindt zich in het KLM (Brussel). De inventaris: RICHARD BOIJEN & LUC VANDEWEYER, *(Voorlopige) Inventaris van het archiefonds “1^e Legerdivisie (1914-1919)”*, Brussel, KLM, 2005, 247 p.

18 LUC DE VOS, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving. 1830-1914*, Brussel, KLM (Centrum voor militaire geschiedenis), 1985, p. 356.

19 LUC DE VOS, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving. 1830-1914*, p. 388. Door de regionale rekrutering kwamen de dienstplichtigen uit de 1ste legerdivisie uit deze provincies of uit Henegouwen.

Grafiek 1 – Bron : RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (IID), notifieregisters en dossiers.

Volgens de toenmalige stafchef van het Belgische leger, luitenant-generaal Antonin de Selliers de Moranville, beschikte de 1ste legerdivisie in augustus 1914 over 17.800 manschappen²⁰. De eenheid kreeg haar vuurdoop tijdens de Slag bij Halen op 12 augustus 1914 en nauwelijks een week later nabij Tienen. Daarna maakte ze de hele mobiele campagne van Antwerpen tot de Slag bij de IJzer (oktober 1914) mee. Ondanks de zware verliezen nam de getalsterkte van de 1ste legerdivisie opnieuw toe tot meer dan 20.000 manschappen (februari 1917)²¹. De legerdivisie bezette in de loop van de oorlog verschillende sectoren tussen Nieuwpoort en Steenstrate²². Vanaf maart 1919 nam ze deel aan de bezetting van het Rijnland²³. De 1ste legerdivisie bestond in hoofdzaak uit infanteristen.

Uiteraard zijn er enkele valstrikken bij het werken met strafrechtelijke dossiers. De juridische statistieken geven niet zozeer een bepaald fenomeen weer, maar wel de visie en het beleid van de overheid aangaande dat fenomeen²⁴. Axel Tixhon stelt dit methodologische vraagstuk eenvoudig en duidelijk: “*Les chiffres ne sont pas le crime*”²⁵. Er is een groot en onmeetbaar verschil tussen de in de registers gemeten criminaliteit en de werkelijkheid op het terrein. Het trainingskamp dat de 1ste legerdivisie in december 1916 doormaakte in het Franse Mailyly bevestigt dit harde verdict: maar liefst 16 (van de 310) gevallen van smaad of geweld jegens een meerdere vonden in die maand plaats, terwijl het maandelijks gemiddelde over de hele oorlog slechts vijf bedroeg. Vermoedelijk werd er meer nadruk gelegd op kazernetucht, de 1ste legerdivisie was nu eenmaal te gast bij het Franse leger. De verhoogde spanningen ten gevolge van een herstructurering in de schoot van de 1ste legerdivisie kunnen ook een rol hebben gespeeld. René Deckers maakte deze kamperperiode in Mailyly mee en

20 ANTONIN DE SELLIERS DE MORANVILLE, *Contribution à l'histoire de la guerre mondiale 1914-1918*, Brussel, Goemaere, 1933, p. 627-628. Deze cijfers dateren grotendeels van begin augustus 1914, maar voor enkele onderenheden maakt hij gebruik van cijfers daterend van tussen 5 en 23 augustus 1914.

21 LUDOVIC DANSART, *La vie quotidienne sur base des archives de la 1ère Division d'Armée (1915-1918)*, Brussel, onuitgegeven licverh. KMS (L. De Vos), 2008, p. 34 [KLM (Brussel), HK 1LD, 802/47].

22 Ramskapelle (oktober 1914 tot maart 1915), Steenstrate (juni 1915 tot maart 1916), Pervijze (april 1916 tot november 1916), Noordschote (januari 1917 tot juni 1917), Diksmuide (juli 1917 tot november 1917), Nieuwkapelle (december 1917 tot maart 1918), de zone Diksmuide (maart 1918 tot juni 1918) en tenslotte de zone Merkem (juli 1918 tot september 1918). Zie: W. BASTIAENS, *Onderhoud en uitbreiding van de loopgraven en hun bewapening in de sector van de Eerste Legerdivisie (1915-1918)*, Brussel, onuitgegeven licverh. KMS (L. De Vos), 2008; alsook: KLM (Brussel), *Documentation générale 1914-1918*, Doos 68, Farde 28, *Tableau des relèves des unités belges de 1915 à 1918*.

23 CENTRUM VOOR HISTORISCHE DOKUMENTATIE VAN DE KRIJGSMACHT, *Geschiedenis van het Belgisch leger van 1830 tot heden*, Uitgeverij André Grisard, 1982, p. 368-369.

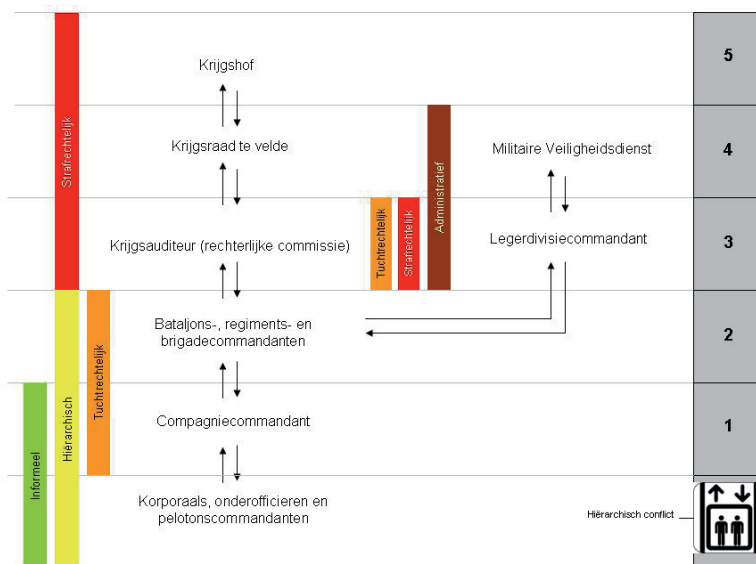
24 XAVIER ROUSSEAU, “C'est arrivé près de chez vous / Het geweld van België. La violence est-elle un objet d'histoire des Belges”, in GINETTE KURGAN-VAN HENTENRYK, *Un pays si tranquille. La violence en Belgique au XIXe siècle*, Brussel, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1999, p. 30.

25 AXEL TIXHON, “La poursuite et la répression de la ‘violence’ en Belgique (1830-1900). Le discours de la statistique criminelle”, in GINETTE KURGAN-VAN HENTENRYK, *Un pays si tranquille. La violence en Belgique au XIXe siècle*, Brussel, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1999, p. 61.

noteerde op 18 december 1916 in zijn dagboek : “Enorm kamp en echt kampleven met Moffendiscipline”²⁶.

Daarnaast zet de juridische logica de toon in de dossiers. De ondervragingen en de verhoren dienden een juridisch doel en dat maakt dat een onderzoeker soms op zijn honger blijft wat betreft over bepaalde gebeurtenissen zoals verbroederings tussen Belgen en Duitsers die zijdelings worden vermeld²⁷. Toch zijn deze strafrechtelijke dossiers unieke bronnen, onder meer omdat de gewone (soms ongeletterde) man indirect aan het woord komt in de weergave van een verhoor of ondervraging. De eenvoudige soldaat is vaak afwezig bij de getuigenissen zoals ze zijn behandeld door Benoît Amez²⁸ of Bruno Benvindo²⁹. Bovendien gaat het hier om conflicten die zelden vermeld worden in egodocumenten. Het militaire gerecht lijkt overigens, op enkele randvermeldingen na, afwezig te zijn geweest in het indrukwekkende corpus van getuigenissen dat bij Benoît Amez aan bod komt.

Het liftmodel: regulering van hiërarchische conflicten

Een reguleringsmechanisme met niveaus, actoren en treden

26 RENÉ DECKERS, *Deckers' dagboek: oorlogsnotities 1914-1919*, Gent, Snoeck-Ducaju & zoon, 1999 (ed. A. Gysel), p. 255.
 27 Bijvoorbeeld : RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1079, *Interrogatoire du prévenu*, 15/12/1915.
 28 BENOÎT AMEZ, *Dans les tranchées: les écrits non publiés des combattants belges de la Première Guerre mondiale. Analyse de leurs expériences de guerre et des facteurs de résistance*, Parijs, Éditions Publibook, 2009, 328 p.
 29 BRUNO BENVINDO, *Des hommes en guerre. Les soldats belges entre ténacité et désillusion, 1914-1918*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2005, 185 p.

Het bovenstaande liftmodel stelt de verschillende actoren voor in combinatie met de niveaus van regulering. Drie termen zijn onontbeerlijk om het liftmodel te lezen : niveaus, treden en actoren. Op elk van de vijf niveaus (van informeel tot administratief) waren verschillende actoren (van korporaals tot het krijgshof) actief. De meeste actoren speelden, direct of indirect, een rol op diverse niveaus. De rangschikking van de actoren in het liftmodel op vijf treden (van 0 tot 5) is deels gebaseerd op de militaire hiërarchie, behalve voor de krijgsauditeur, de krijgsraad, het krijgshof en de militaire veiligheidsdienst, die niet in de legerhiërarchie thuishoren ³⁰.

Ook de reguleringsniveaus waren hiërarchisch gestructureerd. Volgens het principe van de strafopbouw deed het kader respectievelijk een beroep op het informele, het hiërarchische, het tuchtrechtelijke, het strafrechtelijke en het administratieve niveau. Uit de strafrechtelijke dossiers komt heel duidelijk naar voren dat het principe van de strafopbouw zeer belangrijk was: hoe vaker een militair betrokken was bij conflicten, hoe hoger de trede waarop het conflict werd gereguleerd. Dit principe kon evenwel in de wind worden geslagen, bijvoorbeeld door de ernst van de feiten. De lift ging soms in één ruk van trede 0 naar trede 3 (de krijgsauditeur) en dus tot op het strafrechtelijke niveau. Zo werd Arthur V.A. in februari 1918 door de krijgsraad veroordeeld tot twee jaar gevangenis voor insubordinatie en geweld tegen een meerdere en dit ondanks zijn goede antecedenten. De compagniecommandant rechtvaardigde zijn klacht bij de krijgsauditeur door te wijzen op de *gravité* van de feiten ³¹. In de volgende paragrafen worden de verschillende niveaus van regulering besproken.

II. Informele en hiërarchische regulering

Hoewel soldaten geen plaats kregen in het liftmodel, blijkt uit de strafrechtelijke dossiers dat ook zij actief meewerkten aan de informele regulering van allerhande soorten conflicten : de meeste hiërarchische conflicten waren pogingen om een ander conflict op een informele wijze te reguleren. Daartoe daagden soldaten hun kader uit voor een tweegevecht of probeerden hen onder druk te zetten door taal als een wapen te gebruiken. Ze gebruikten met andere woorden geritualiseerd verbaal en fysiek geweld om hun eisen kracht bij te zetten.

Informele regulering was evenwel geen exclusief voorrecht van ondergeschikten. Ook het kader kon een beroep doen op informele of hiërarchische regulering : een conflict werd genegeerd, werd beslecht met een tweegevecht of werd op een alternatieve wijze bestraft. Die alternatieve straffen, zoals karweien, strafmarsen of mutaties naar andere

³⁰ Uit het liftmodel mag bijvoorbeeld niet afgeleid worden dat de krijgsauditeur boven de regimentscommandanten stond in de hiërarchie, als een parallelle schakel op hetzelfde niveau van de legerdivisiecommandant. Dat is niet het geval.

³¹ RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 2799, *Rapport (conclusions)*, 8.2.1918.

eenheden, worden vermeld als een apart niveau (hiërarchische regulering) omdat ze niet vrijblijvend waren, maar steunden op de hiërarchische relatie tussen de betrokken partijen.

In de 164 dossiers uit de steekproef werden in totaal 187 betichten beschuldigd van smaad of geweld tegen 195 oversten. De confrontaties tussen soldaten en kader speelden zich in hoofdzaak in de late namiddag of 's avonds af. Naast het tijdstip is ook de plaats van het gebeuren enigszins verrassend te noemen. Tijdens de stellingenoorlog³² vonden slechts 16 van de 148 conflicten (11 %) met zekerheid plaats in de loopgraven. Ook de Franse historicus Emmanuel Saint-Fuscien deed deze verrassende vaststelling. In het geval van de Franse 3de Infanteriedivisie deden slechts 5 % van de gevallen van insubordinatie, smaad of geweld tegen een meerdere zich in de eerste linie voor³³. Dit sluit naadloos aan bij de stelling van J.G. Fuller, die poneert dat onderzoekers zich te veel concentreren op het leven in de loopgraven, terwijl soldaten meer tijd doorbrachten achter het front dan aan het front zelf³⁴. Cijfermatig klopt zijn standpunt ook voor de Belgische soldaten: één soldaat op drie maakte de strijd nooit van dichtbij mee³⁵. Bovendien verbleef een Belgische frontsoldaat volgens Kathleen Adriaenssens gemiddeld 'slechts' één dag op drie in de loopgraven³⁶.

Eveneens opvallend was het gebruik van alcohol. Meer dan zeventig (73) betichten (39 %) waren onder invloed van alcohol, al dan niet door één van de betrokken partijen bewist³⁷. Het is een publiek geheim dat het Belgische leger een dubbelzinnige houding aannam ten opzichte van alcohol. Enerzijds trad de legerleiding op tegen (overdadig) alcoholgebruik³⁸. Dronkenschap kon zowel tuchtrechtelijk als strafrechtelijk worden vervolgd³⁹. Anderzijds stelde ze zelf alcohol ter beschikking van de soldaten⁴⁰. Uiteraard maakte het aanhalen van dronkenschap ook deel uit van de verdedigingsstrategie van betichten die hiermee probeerden hun straf te ontlopen omdat ze 'ontoerekeningsvatbaar'

32 Tussen november 1914 en eind september 1918.

33 EMMANUEL SAINT-FUSCIEN, *Obéissance et autorité dans l'armée française de 1890 à la fin de la Première Guerre mondiale : discours et pratiques*, Parijs, École des Hautes Études en Sciences Sociales, onuitgegeven doctoraal proefschrift (S. Audoin-Rouzeau), 2008, p. 363.

34 J.G. FULLER, *Troop morale and popular culture in the British and Dominion Armies 1914-1918*, Oxford, Oxford University Press, 1991, p. 6.

35 RIA CHRISTENS, KOEN DE CLERCQ & LUC DE VOS, *Frontleven 14/18. Het dagelijks leven van de Belgische soldaat aan de IJzer*, Tielt, Lannoo, 1987, p. 31.

36 KATHLEEN ADRIAENSSENS, *1914-1918. Materiële, culturele en morele aspecten van het frontleven achter de IJzer*, Leuven, onuitgegeven licverh. KULeuven (L. Wils), 1985, p. 107.

37 Soms betwistten slachtoffers dat de betichte dronken of onder invloed van alcohol was, soms was het net omgekeerd en ontkende de betichte dat hij alcohol had genuttigd.

38 *Journal militaire officiel*, 1914, deel 28, p. 219-220.

39 Uit de analyse van het register van vonnissen van de krijgsraad van de 1ste legerdivisie bleek evenwel dat er slechts één tenlastelegging voor dronkenschap voor de krijgsraad kwam (in 1919) op vijf jaar tijd.

40 BENOÎT AMEZ, *Dans les tranchées...*, p. 155-156 en RIA CHRISTENS, KOEN DE CLERCQ & LUC DE VOS, *Frontleven 14/18...*, p. 47.

- Enkele postkaarten van het *Camp de Mailly*, de Franse legerbasis in de Champagnestreek, begin twintigste eeuw. Hier hield de 1ste Legerdivisie in december 1916 haar trainingskamp (alle rechten voorbehouden).

zouden zijn geweest. Blijkbaar had ook de administratie vastgesteld dat alcoholgebruik vaak werd ingeroepen als verdedigingsmechanisme, want op de formulieren voor de neerslag van de ondervraging van een beklaagde stond vanaf 1916 standaard voorgedrukt : “ik was ... onder de invloed van den drank”⁴¹.

41 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1292, *Verhoor van den beklaagde*, 11.4.1916.

De veronderstelling dat verbaal en fysiek geweld een sleutel is tot de relaties tussen soldaten en hun kader, werd bevestigd in de 164 strafrechtelijke dossiers. De smaad of het geweld jegens een meerdere maakten deel uit van een dialoog, een onderhandelingsronde, meestal tussen soldaten en het kader. Op enkele uitzonderingen na meenden de 187 betichten (95 % van hen waren soldaten) allemaal dat ze een goede reden hadden om het ‘slachtoffer’ – het kaderlid – aan te pakken. De 195 ‘slachtoffers’ waren voornamelijk onderofficieren (54 %), gevolgd door korporaals en brigadiers (23 %) en officieren (22 %). In 80 % van de gevallen kenden de dader en het slachtoffer elkaar goed, meestal omdat ze tot dezelfde compagnie behoorden.

Taal werd bij deze confrontaties als een wapen gebruikt. De meest voorkomende scheldwoorden logen er niet om : lafaard (*lâche*)⁴², leegloper/luiaard (*fainéant*)⁴³ en *embusqué*⁴⁴. Verrassend zijn deze termen niet : de verwijten moesten kwetsend zijn en dus viel men de viriliteit van de gegradueerde aan. De verwijten “lafaard”, “nietswaard” of *embusqué* zijn blijkbaar de meest voor de hand liggende scheldwoorden in tijden van oorlog en oorlogsretoriek. Soms werd het gezag van de gegradueerde direct aangevallen. De meest voorkomende vorm van verbaal geweld tussen soldaten en het kader waren de bedreigingen aan het adres van de kaderleden. Soldaten dreigden vooral met represailles. “Ik zal u wel vinden” (of “*je vous trouverai*”⁴⁵), “*je vous casserai la gueule*”⁴⁶ en gelijkaardige uitdrukkingen waren schering en inslag. Bij het gebruikte ‘theater’ tijdens de hiërarchische conflicten vallen vooral de talrijke doodsbedreigingen op : “*je vous tueraï*”⁴⁷, “ik zal u versmachten”⁴⁸, “*je te couperai la gorge*”⁴⁹, “ik zal u omver steken”⁵⁰, “dan slaai ik u dood”⁵¹... zijn uitdrukkingen die meer dan eens, al dan niet betwist door de betichten, opduiken in de juridische archieven. Degenen die hun kader met de dood bedreigden, hoopten hen op die manier zover te krijgen om een tweegevecht aan te gaan en het conflict op een informele wijze te kunnen beslechten.

In schril contrast met de geuite dreigementen staan de ‘wapens’ die daadwerkelijk werden ingezet bij het beslechten van hiërarchische conflicten. In slechts drie gevallen is er sprake van het dreigen met de organieke bewapening : een bajonet, een machinegeweer

42 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossiers 1031, 1293, 1325, 1610, 1613, 1636, 1693, 1760, 1772, 1780, 1807, 1991, 2042, 2453, 2480, 2539, 3167, 3210, 3447 en 4146.

43 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossiers 804, 1480, 1512, 1610, 1751, 1760, 1857, 2068, 3402 en 3447.

44 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossiers 1512, 1760, 1755, 1792 en 2146. Met die term duiden de militairen vooral hun collega's aan die zelden of nooit in de frontlinie kwamen.

45 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossiers 677, 1071, 1934, 2002, 2042, 2442 en 3030.

46 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossiers 815, 862, 2746 en 2924.

47 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossiers 1110, 1792, 1803, 2019 en 2042.

48 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 3030.

49 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 3167.

50 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 143.

51 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 914.

en een geweer dat ostentatief werd getoond⁵². Er werd geen enkel schot gelost tijdens de confrontaties uit de steekproef. Hoewel het in bepaalde conflicten wel degelijk tot een fysieke confrontatie kwam tussen twee militairen, kwamen alle betrokkenen uit de steekproef er zonder zware kwetsuren van af. Het geweld tegen oversten had vooral een symbolische lading. Antoon Vrints stelde hetzelfde vast bij de geweldplegingen in de Antwerpse kroegen in de eerste helft van de twintigste eeuw. De bedoeling was veeleer de tegenpartij te kleineren en te vernederen en zo de eigen eer te herstellen of hoog te houden⁵³. Ook de soldaten uit de steekproef hadden niet de intentie om het tot een bloederige confrontatie te laten komen of hun vaak zware dreigementen uit te voeren. In een dertigtal dossiers worden wel ‘wapens’ vermeld. Het gaat daarbij vooral om gelegenhedsmateriaal: objecten die zich toevallig in de buurt bevonden en die meestal in de richting van de gegradueerde werden geslingerd : stoelen⁵⁴, stenen⁵⁵, suikerklontjes⁵⁶, uitrustingsstukken (eetgerei⁵⁷, bottine⁵⁸) en materieel (schop⁵⁹, bijl⁶⁰, mes⁶¹).

Al bij al maken de strafrechtelijke dossiers tot 1918 niet vaak gewag van soldaten die de oorlog fundamenteel in vraag stelden. De enkelingen die dit wel deden, gebruikten hun beschikbaarheid voor de Belgische oorlogsinspanning als drukkingsmiddel in de onderhandelingen met hun kader. Zo schreeuwde Joseph D.D. dat hij hoopte op een Duitse overwinning : “ik wensch dat den Duitsch morgen doorbrak, en dat hij heel België, Frankrijk en Engeland erbij pakte... wij zouden veel beter zijn onder den Duitsch. Dan zouden wij gerust kunnen werken”⁶². De context waarin hij deze uitspraak deed, maakt heel wat duidelijk. Hij moest op dat ogenblik (juli 1915) bij de compagniecommandant komen voor het korpsonderzoek in verband met zijn rol bij een nachtelijke overval (aanranding) op een onderluitenant.

De conflicten barstten ook veelal spontaan los en volgden een eigen scenario waarin het vooral de betichten waren die het conflict op de spits dreven. De meeste conflicten vonden plaats in publieke ruimtes, zoals de barakken in de kantonnementen, herbergen en cafés, de openbare weg, de loopgraven... In de meeste gevallen waren er meerdere getuigen. De betichte nam zelden of nooit de benen tijdens of na het conflict. De eer van de soldaat moest gered worden en dat moest in het openbaar gebeuren. Net door

52 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 1999, 2049 en 3719.

53 ANTOON VRINTS, “De codes van de kroeg...”, p. 76.

54 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 804 en 1792.

55 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 313 en 2002.

56 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1588.

57 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 784 en 3351.

58 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 2359.

59 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 313, 907, 1877, 2442, 2746 en 2924.

60 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 914.

61 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 211, 677, 2002, 2019 en 3174.

62 RA (Anderlecht), MGH, Doos 48, Nr 490 (notitienummer 735), *Enquête*, 22/07/1915.

de aanwezigheid van een publiek wilde geen van beide partijen inbinden en dat maakte een escalatie van het conflict mogelijk. De betichten wilden vooral onderhandelen en hun eer verdedigen of herstellen. Ze aarzelden niet om daarbij een aantal registers op te trekken waarvan de meesten heel goed wisten dat ze zich hierdoor op glad ijs begaven. Het ging in hoofdzaak ook om individuele acties.

De vraag kan dan ook gesteld waarom militairen uitdrukkelijk kozen voor informele regulering door het kader verbaal of fysiek aan te vallen, terwijl ze op de hoogte waren van de risico's die ze hierdoor liepen. Enkele motieven leidden alvast onder bepaalde omstandigheden en bij bepaalde personen vaker tot verbaal of fysiek geweld dan andere. Zo was smaad of geweld tegen een meerdere vaak een reactie van militairen die de indruk hadden dat ze onrechtvaardig werden behandeld door hun kader. Op 2 september 1914 beledigde Adolphe V. zijn sergeant nadat die had opgemerkt dat hij altijd te laat in de rangen kwam. Adolphe V. dreigde: "de eerste kogel die hij zou schieten zou voor de sergeant bestemd zijn". Naar eigen zeggen was dit dreigement te verklaren door het gevoel dat de sergeant hem had uitgedaagd⁶³. Voor deze smaad kreeg hij acht dagen later voor de krijgsraad drie jaar gevangenis. Verschillende soldaten vonden het ook onrechtvaardig om taken te moeten uitvoeren die volgens hen eigenlijk voor anderen waren. Pierre J. had zich opgewonden tegenover een wachtmeester (sergeant) omdat die hem had bevolen nog een derde paard te wassen⁶⁴. De soldaat die normaal verantwoordelijk was voor dat paard, had een medische vrijstelling. Pierre gaf in zijn verhoor aan dat hij het onrechtvaardig vond dat er niemand anders werd aangeduid voor dit derde paard⁶⁵.

Het beknotten van hun vrijheid was ook een drijfveer die wel vaker de aanleiding was voor een hiërarchisch conflict. Gustave D. vond het onrechtvaardig dat de compagniecommandant hem een halve dag verlof weigerde en beledigde de onderofficier die hem met zijn verlofaanvraag bij de compagniecommandant had gestuurd⁶⁶. Ook voor René V. was het weigeren van zijn verlof een breekpunt, vooral omdat hij vond dat anderen vóór hem in verlof waren vertrokken terwijl het zijn beurt was. Bij René speelde nog een ander gevoel van onrechtvaardigheid een belangrijke rol: hij beweerde immers dat de sergeant 'hen' zocht, waarmee hij de Waalse soldaten bedoelde. Zijn collega's ontkenden dat evenwel⁶⁷.

63 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 52, *Procès verbal*, 3.9.1914.

64 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 3053, *Enquête*, 29.3.1918.

65 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 3053, *Verhoor van den beklagde*, 24.3.1918.

66 RA (Anderlecht), MGH, Doos 61, Nr 1062 (notitienummer 2002), *Enquête au sujet de la plainte déposée contre le soldat...*, 27.3.1917 en *Audition de témoin (De Smul)*, 29.3.1917.

67 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 1857, *Enquête sommaire relative aux faits reprochés au soldat...*, 23.1.1917.

Zoals blijkt uit dit laatste geval hing een perceptie van onrechtvaardigheid nauw samen met een perceptie van een gekrenkte eer. Mannelijke individuen en hun eergevoel : het is een combinatie die al vaak werd bestudeerd, ook vanuit historisch perspectief⁶⁸. Prosper V. kon niet verkroppen dat de sergeant zijn voorstel om de soldijbedeling op de koer te doen, had verworpen in aanwezigheid van de groep. Hij verdedigde zijn eer door te dreigen : “ge begint mij ’t embeteren, ge gaat beginnen met slagen te verdienen”⁶⁹. Ook Victor M. voelde zich in zijn eer gekrenkt. Een korporaal had “zijn” paard genomen en het voor een kar gespannen om de troepen te gaan bevoorraden. Strikt genomen was dit tegen de regels en Victor vond dit ook een persoonlijke zaak. Daarom zei hij tegen de korporaal “*je ne sais pas ce qui me retient de te flanquer la main sur la figure, espèce de marmouset [jochie]*”⁷⁰.

Een uitgelezen manier om de eigen eer te verdedigen om een (gepercipieerd) onrecht teniet te doen was een duel⁷¹. Een duel mag dan al een voorrecht zijn geweest van de bourgeoisie, ook de lagere klassen ontwikkelden hun vormen van populaire tweegechten⁷². Zo’n duel bracht geen chaos, maar was integendeel regulerend; het voorkwam in zekere zin een escalatie van het interpersoonlijke conflict door het aan spelregels te onderwerpen⁷³. Bovendien beëindigde zo’n geritualiseerd duel meestal het conflict. De schrik voor een duel zorgde er ook voor dat een aantal sluimerende conflicten werd gestaakt door één van de betrokkenen. Anton Blok noemt een duel trouwens “gestileerd geweld tussen gelijken van wie er [één] een inbreuk gemaakt heeft op de ‘ideele Sphäre’ van een ander”⁷⁴.

Ook tijdens de Eerste Wereldoorlog was een duel een oplossing waar vele soldaten aan dachten om een conflict, zelfs met een gegraduateerde, op te lossen. Aan het duel ging een formele uitdaging vooraf : een duidelijke uitnodiging om naar buiten te gaan en de zaak te *arrangeren*⁷⁵. Désiré S. daagde zijn onderluitenant uit voor een duel : “*votre force vient de votre étoile, mais si vous voulez vous mesurer avec moi, je suis votre homme*”⁷⁶. Voor Désiré was een tweegecht met de blote vuisten een schijnbaar normale manier

68 Voor een overzicht, zie : PIETER SPIERENBURG, “Masculinity, Violence and Honor: an Introduction”, in PIETER SPIERENBURG (ed.), *Men and violence. Gender, Honor and Rituals in Modern Europe and America*, Ohio, Ohio State University Press, p. 1-29.

69 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 896, *Enquête sommaire*, 21.9.1915.

70 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 910, *Enquête*, s.d.

71 PIETER SPIERENBURG, “Knife Fighting and Popular Codes of Honor in Early Modern Amsterdam”, in PIETER SPIERENBURG (ed.), *Men and violence. Gender, Honor and rituals in Modern Europe and America*, Ohio, Ohio State University Press, p. 112.

72 PIETER SPIERENBURG, “Masculinity, Violence and Honor: an Introduction”, p. 8.

73 PIETER SPIERENBURG, “Masculinity, Violence and Honor: an Introduction”, p. 9.

74 ANTON BLOK, “Het narcisme van kleine verschillen”, in *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 10.1997, jaargang 24, nr. 2, p. 169.

75 PIETER SPIERENBURG, “Knife Fighting and Popular Codes of Honor in Early Modern Amsterdam”, p. 112.

76 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1591, *Audition de témoin (De Block)*, 6.9.1916.

om een conflict te beslechten. Naast de militaire hiërarchie (gebaseerd op graden) was voor Désiré nog een andere soort hiërarchie van tel. Deze alternatieve hiërarchie was gebaseerd op fysieke kracht en moed.

Guillaume K. daagde in september 1916 zijn sergeant uit in de loopgraven achter de eerste linie. De onderofficier, die recent was aangekomen in de eenheid, kende nog niet alle soldaten en liet een nominatief appèl uitvoeren. Toen zijn naam werd geroepen, antwoordde Guillaume niet met het voorziene *présent*, maar stak hij een tirade af tegen de onderluitenant die de sergeant had gevraagd het appèl af te nemen: “*que vient faire ici ce puant de dum-dum*”. Bovendien voegde hij daar nog aan toe: “*G...v...d, venez avec moi tout seul*”⁷⁷. Hier valt nogmaals de vanzelfsprekendheid op waarmee een uitnodiging tot een duel werd uitgesproken.

Ook Oscar C. daagde de 1ste sergeant uit voor een duel. Hij was namelijk niet alleen te laat, maar ook nog beschonken teruggekeerd van een bezoek aan de dokter. Toen hij zich bij de onderofficier aanmeldde en te horen kreeg dat het incident gemeld zou worden aan de compagniecommandant, schold hij de onderofficier uit voor lafaard en daagde hem uit voor een duel: “*après être sorti, il m’a invité à me battre avec lui, m’a traité de lâche...*”⁷⁸. Hijzelf ontkende, maar verschillende getuigen bevestigden de scène⁷⁹.

Léonard V.O., die *in een colère* was geschoten omdat zijn onderluitenant hem kwam halen uit de barak voor de schouwing door de compagniecommandant, daagde de onderluitenant uit voor een gevecht: “kom met mij hier achter, ik breek u in twee”, snauwde hij hem toe⁸⁰. Ook Gustave D. daagde een onderofficier uit: “*m’invitant à aller me battre avec lui derrière l’écurie*”. Omdat de onderofficier niet op zijn voorstel inging, dreigde Gustave ermee later de rekening te vereffenen: “*je vous trouverai quand même*”, zei hij⁸¹. Ook Camille M. daagde de sergeant uit die over hem was gaan klagen bij zijn sectiecommandant: “Wat hebt gij me te vertellen en komt buiten, uw leven of ‘t mijne”. Omdat de sergeant niet op zijn vraag inging, maar hem integendeel meedeelde dat hij de volgende dag om half negen bij de compagniecommandant zou moeten komen, ging hij nog een stapje verder en stampte de man, waarna die wegluchtte⁸².

77 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 1603, *Procès-verbal d’audition de témoins*, 11.9.1916.

78 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 1636, *Enquête concernant les faits reprochés au soldat...*, 30.9.1916.

79 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 1636, *Interrogatoire du prévenu*, 3.10.1916, *Audition de témoin (Fergusson)*, 03/10/1916 en *Audition de témoin (Wauters)*, 3.10.1916.

80 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 1674, *Audition de témoin (Janssens)*, 23.10.1916.

81 RA (Anderlecht), MGH, Doos 61, Nr 1062 (notitienummer 2002), *Enquête au sujet de la plainte déposée contre le soldat...*, 27.3.1917.

82 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 1325, *Interrogatoire*, 1.5.1916.

De militaire overheid moest reageren om zich staande te houden. Het aanvallen van het gezag van het kaderlid betekende een directe ondergraving van één van de fundamenteën van het leger. Het kader was verondersteld om in dergelijke gevallen een beroep doen op de tucht- of strafrechtelijke niveaus van regulering. In de meeste dossiers weigerden de kaderleden in te gaan op de uitnodiging tot een tweegevecht. De meesten verlieten de scène of vluchtten weg. Ze kwamen pas terug na de wacht te hebben gewaarschuid of nadat de betichten waren verdwenen of gekalmeerd. Dat was ook de reactie zoals voorgeschreven in het tuchtreglement. Artikel 5 (*Wijze van handelen der meerderen jegens bedronken mannen*) stelde expliciet dat een dronken soldaat met bijzondere zorg moest worden benaderd, dat hij niet mocht worden geprovoceerd en al zeker niet mocht worden geslagen door het kader⁸³. Een kaderlid moest in dergelijke voorvallen een beroep doen op manschappen met een gelijke graad als de beschonken militair. Zij moesten hem overmeesteren en tot kalmte brengen. Elk kaderlid kon iemand ook tijdelijk laten opsluiten om de discipline te handhaven⁸⁴. De nieuwe kaderleden werden bovendien in de opleidingscentra van het Belgische leger in Frankrijk doordrongen van de formele discipline zoals voorgeschreven door het tuchtreglement. Dat was een bewuste keuze van luitenant-generaal Antonin de Selliers de Moranville⁸⁵.

Voor de soldaten was het niet evident dat het kader hun voorstel tot informele regulering verwierp door hen te *renseigner*en bij de compagniecommandant. De felle reactie van frontsoldaten op het dreigen met het exporteren van een conflict (ook andere dan hiërarchische conflicten) naar het tucht- of strafrechtelijke niveau, toont aan dat frontsoldaten de informele conflictregulering niet alleen als een vanzelfsprekendheid beschouwden, maar zelfs als een noodzakelijkheid. Een dreigement van het kader om een conflict naar een hogere trede (en vaak een ander niveau) te brengen, was voor soldaten een punt van discussie en voor velen onder hen een onrechtvaardigheid. Hierdoor escaleerde een bestaand spanningsveld tot een hiërarchisch conflict.

Maar liefst veertien hiërarchische conflicten waren een onmiddellijke reactie op een disciplinaire straf die de betichten voor een andere inbreuk op het tuchtreglement hadden gekregen⁸⁶. In twee gevallen was het hiërarchische conflict een gevolg van een veroordeling (al dan niet van de betichte) voor de krijgsraad. Maar ook het dreigen met het exporteren van een conflict naar een hogere trede gaf in veertien gevallen aanleiding tot een hiërarchisch conflict⁸⁷. Dit is overigens geen typisch Belgisch fenomeen :

83 *Journal militaire officiel*, deel 30, 1916, p. 55.

84 Art. 36 tot 42 schrijft : *De vermaning en het voorloopig arrest kunnen dor elken meerdere aan zijnen mindere opgelegd worden (Tuchtreglement – Règlement disciplinaire, 1916, p. 91).*

85 KLM (Brussel), Fonds personalia 1914-1918, Doos 31, p. 746.

86 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossiers 851, 1031, 1430, 1609, 1780, 2049, 2175, 2182, 2356, 2480, 2732, 3030, 3147 en 3447.

87 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossiers 340, 752, 910, 914, 1031, 1034, 1157, 1480, 1563, 1636, 1755, 1999, 3189 en 4042.

1 D.A. / C.T. / C.M.O.

Plainte.

J'ai l'honneur de porter à votre^{11/2} la connaissance du Colonel commandant le Corps des Transports que le soldat De Groodt Jean Baptiste a outragé et menacé de coups le brigadier Vervaecke, Oscar, le 28.7.17 vers 18 h^{es} en présence du maréchal des logis fourrier Fischer Paul. et des soldats Vandelanotte Richard et Van den Eynden Désiré.

Je demande que le soldat De Groodt soit traduit devant un conseil de guerre pour y être jugé conformément aux lois pour outrages et menaces envers un supérieur.

Le 29.7.17.
Le 1er Lt. comd^t la colonne
Van Speybroeck

- 1DA (1e Division d'Armée) / CT (Corps de Transport) / CMO (Colonne de Munitions des Obusiers)
Plainte

J'ai l'honneur de porter à la connaissance du Colonel commandant le corps des Transports que le soldat De Groodt Jean Baptiste a outragé et menacé de coups le brigadier Vervaecke, Oscar, le 28.7.17 vers 18 heures en présence du maréchal des logis fourrier Fischer Paul et des soldats Vandelanotte Richard et Van den Eynden Désiré.

Je demande que le soldat De Groodt soit traduit devant un conseil de guerre pour y être jugé conformément aux lois pour outrages et menaces envers un supérieur.

Le 29.7.17

Le sous-lieutenant commandant la colonne
handtekening Van Speybroeck

Emmanuel Saint-Fuscien stelde in zijn proefschrift hetzelfde vast voor de soldaten van de Franse 3de infanteriedivisie⁸⁸. Op zich is dit natuurlijk paradoxaal : disciplinaire straffen en maatregelen, die net als doel hadden om de discipline te handhaven of te herstellen, zorgden net voor meer tuchtproblemen.

Informele regulering was echter geen exclusief voorrecht van onderuit uit. Soms koos ook het kader voor informele of hiërarchische regulering. Een sergeant die een soldaat een mep had verkocht zou in het tumult dat daarop volgde de andere soldaten van het peloton hebben uitgedaagd “*pour sortir à la cour, et se battre avec lui*”, ongeacht zijn graad⁸⁹. De Belgische soldaat Vandewalle, die net tot korporaal was gepromoveerd, getuigde in zijn dagboek dat hij als kaderlid gretig gebruik maakte van tweegevechten om zijn gezag af te dwingen. Hij verdedigde zijn aanpak : een duel strookte misschien niet met de voorschriften, maar volgens hem verkozen de soldaten deze handelwijze boven een klacht bij de kapitein die tot een disciplinaire sanctie leidde⁹⁰.

Het kader koos er echter nog vaker om een conflict niet te bestraffen, voornamelijk om iemand een tweede kans te geven. De mate waarin conflicten op informele wijze konden worden afgehandeld, hing natuurlijk af van de mate waarin de lokale militaire overheid deze ‘illegale’ regelingen toestond. Hierbij speelde de bereidwilligheid van deze lokale militaire leiders om de ogen te sluiten voor wat zij ‘kleine’ tekortkomingen noemden, een belangrijke rol.

De houding van Aloïs A. was verre van onbesproken, argumenteerde zijn compagnie-commandant, maar dat het zo lang duurde vooraleer een klacht bij het militaire gerecht tegen hem werd geformuleerd, was vooral te wijten aan het feit dat “*ses chefs fermaient les yeux sur de petites fautes dans le service intérieur*”⁹¹. Léonard V.O. had nog geen disciplinaire straffen gehad terwijl er nu een klacht tegen hem werd ingediend bij de krijgsauditeur. Zijn compagniecommandant weet dat aan informele conflictregulering, al formuleerde hij het anders : “*grâce à la bienveillance particulière que ses chefs lui ont témoignée*”⁹².

88 EMMANUEL SAINT-FUSCIEN, *Obéissance et autorité dans l'armée française...*, p. 412.

89 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1491, *Verhoor van den beklaagde (Oscar R.)*, 20.7.1916.

90 VANDEWALLE, *Overleven in een grote oorlog. Herinneringen van een infanterist 1914-1918*, Erpe, De Krijger, 2000 (ed. G. Vandewalle), p. 63-64. Het betreft een uitgave van het oorlogsdagboek van vader Vandewalle door zijn zoon Gaston. Vreemd genoeg vermeldt de uitgave van het boek nergens de voornaam van de vader.

91 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1609, *Rapport sur la conduite et manière de servir de...*, 17.9.1916.

92 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1674, *Note concernant la conduite et la façon de servir du soldat...*, 20.10.1916.

In een klacht van postverlating tegen Charles M. werd een voorafgaandelijk geval van smaad opgerakeld waar de betrokken onderofficier tot dan niets mee had uitgericht. De onderofficier had de zaak in der minne willen regelen omdat hij wist dat het een zaak voor de krijgsraad zou worden en bovendien : “*je n’aime pas faire punir mes hommes*”⁹³.

Het kader kon ook kiezen voor een hiërarchische regulering, door een soldaat karweien te laten uitvoeren (alternatieve straf) of door hem te muteren naar een andere sectie, peloton of compagnie. Omdat het gedrag van Joseph D. te wensen had overgelaten, was hij vroeger al gemuteerd naar een andere compagnie van het bataljon⁹⁴. In de zaak tegen Jerome D. schreef zijn compagniecommandant dat hij naar zijn compagnie was gemuteerd “*à la suite d’une plainte de son commandant d’unité pour absence illégale et manquement au service*”⁹⁵. Een gedwongen mutatie werd wel degelijk als een straf beschouwd.

De compagniecommandant bleek vaak op de hoogte van de informele of hiërarchische regulering. Het blijft moeilijk om te bepalen in welke mate en waarom de ene chef meer of minder een beroep deed op deze reguleringsniveaus. Ongetwijfeld had een aantal compagniecommandanten pragmatische doelstellingen door soldaten te straffen op hun niveau.

III. Tuchtrechtelijke tussenkomst

Het tuchtreglement dat tijdens de Eerste Wereldoorlog van kracht was, dateerde van 1815⁹⁶. Eén artikel ging over smaad jegens een meerdere. Het voorzag disciplinaire straffen tegen elke ondergeschikte die “zijne meerderen oneerbiedig behandelt tegens dezelve mort, zich onbetamelijke uitdrukkingen tegen hun veroorlooft, of zich met woorden of gebaarden over hunne behandeling onvergenoegd betoond (*sic*)”⁹⁷. Zowat alles kon tuchtrechtelijk gereguleerd worden dankzij artikel 27 van het disciplinaire reglement, dat toeliet om elke handeling te bestraffen die niet strookte met de handhaving van de discipline⁹⁸. Die ‘creativiteit’ komt ook terug in de soms spitsvondige

93 RA (Anderlecht), MGH, Doos 29, Nr 1413 (notitienummer 815), *Audition de témoin (Vandevelde)*, 29.8.1915.

94 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1355, *Note sur la conduite et manière de servir du soldat...*, 17.5.1916.

95 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 2049, *Note concernant la conduite et l’attitude au feu du soldat...*, 24.4.1917.

96 *Journal militaire officiel*, deel 30, 1916, p. 49. Het disciplinaire reglement werd gestemd met de wet van 15 maart 1815, werd van kracht op 17 april 1815 en bleef, bij beslissing van het Voorlopige Bewind, ook na de Belgische revolutie van 1830 in voege.

97 *Tuchtreglement – Règlement disciplinaire*, 1916, p. 61-63. Artikel 16.

98 *Journal militaire officiel*, deel 30, 1916, p. 64-65. Artikel 27.

formuleringen op het straffenblad van de militairen⁹⁹. Zo liep Jean-Baptiste V.M. in september 1917 tegen acht dagen arrest in het kwartier aan na “*avoir tenté de tromper la bonne foi de son chef de peloton en montrant à l’inspection des bottines, une paire de chaussures appartenant à un soldat d’une autre C[ompagn]ie, la sienne se trouvait (sic) au magasin*”¹⁰⁰.

De grens tussen het tuchtrechtelijke en het informele niveau is niet duidelijk afgelijnd. Het disciplinaire reglement voorzag bijvoorbeeld een *vermaning* als sanctie¹⁰¹, wat eigenlijk neerkwam op een opmerking van een kaderlid. Daartegenover stonden de strafrechtelijke en disciplinaire strafprocedures theoretisch volledig los van elkaar¹⁰². In praktijk was er een zekere wisselwerking tussen deze twee niveaus. Telkens de krijgsauditeur of de rechterlijke commissie een zaak niet voor de krijgsraad bracht, werden de betichten alsnog disciplinair gestraft, meestal met acht dagen cachot en 24 dagen verlies van het supplement op de soldij. Zelfs een vrijspraak voor de krijgsraad kon nadien nog disciplinair bestraft worden. Eugène B. en Henri V.H. werden vrijgesproken voor de krijgsraad voor gewelddaden jegens een meerdere wegens gebrek aan bewijzen¹⁰³, maar werden toch nog disciplinair gestraft met acht dagen cachot¹⁰⁴.

Smaad en zelfs geweld tegen een overste werden ook op het tuchtrechtelijke niveau afgehandeld zonder via het strafrechtelijke te zijn gepasseerd. Alphonse V. kreeg in januari 1917 van zijn compagniecommandant een disciplinaire straf van tien dagen arrest in de politiezaal voor het volgende motief: “*étant à une distribution de café, avoir crié en s’adressant au caporal de cuisine, ‘Hier maakt gij van uw smoel en in ‘t kantonnement durft gij niet spreken*”¹⁰⁵. Albert C. was niet aan zijn proefstuk toe toen hij werd veroordeeld voor insubordinatie, smaad en geweld jegens een meerdere. Hij gaf zelf tijdens zijn ondervraging aan dat hij al eens een sergeant “scheldwoorden had toegestuurd”¹⁰⁶, wat op zijn straffenblad vertaald stond als “*attitude inconvenante à l’égard d’un sous-officier*”¹⁰⁷. Zelfs geweld tegen een meerdere werd soms tuchtrechtelijk

99 Met de term ‘straffenblad’ wordt hier verwezen naar het ‘*feuille des punitions*’ waarop de disciplinaire straffen werden genoteerd en niet naar het burgerlijke document waarop alle veroordelingen worden genoteerd.

100 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 5252, *Extrait des punitions concernant le nommé...*, 14.5.1919.

101 *Tuchtreglement – Règlement disciplinaire*, 1916, p. 91. Artikels 36 tot 42, littera b.

102 *Journal militaire officiel*, deel 30, 1916, p. 76-78. Artikel 54. In een voetnoot wordt uitdrukkelijk verwezen naar een arrest van het Hof van Cassatie in deze materie.

103 JP (Brussel), VKTV 1914-1919, Nrs 627 en 628 (Eugène B. en Henri V.H.), 18.4.1916.

104 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1298, *Brief van de krijgsauditeur aan de commandant van het 2de regiment (apostille)*, 21.4.1916.

105 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1154, *Punitions*, s.d.

106 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 2019, *Interrogatoire du prévenu (Albert C.)*, 12.4.1917.

107 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 2019, *Extrait de punition des soldats...*, 9.4.1917.

bestraft en niet strafrechtelijk. Zo schreef zijn compagniecommandant dat Eugène M. in het verleden al eens een sergeant had geslagen. Die eerste keer was hij er vanaf gekomen met een disciplinaire straf omdat zijn compagniecommandant begrip had opgebracht voor de bijzondere familiale toestand van Eugène, die gehuwd was en een kindje had ¹⁰⁸.

In principe werd er in het kader van de strafopbouw eerst een beroep gedaan op het tuchtreglement en pas in een volgend stadium op het militaire gerecht, zoals blijkt uit de bovenstaande gevallen. Dat geldt ook voor de keuze voor het disciplinaire niveau in plaats van het informele niveau. Nadat de informele conflictregulering had gefaald of niet langer wenselijk was, koos het kader voor een disciplinaire bestraffing. Ook op het tuchtrechtelijke niveau was er sprake van strafopbouw.

Het wedervaren van Achille B. kan gelden als een schoolvoorbeeld. De eerste straf op zijn straffenblad liep hij op in mei 1917 : twee dagen arrest in de politiezaal. Negen dagen later volgde zijn tweede straf van vier dagen arrest in de politiezaal. In juni 1917 was hij aan zijn derde straf toe. Ditmaal kreeg hij tien dagen arrest in het kwartier. De eerste drie straffen werden uitgesproken door de compagniecommandant (trede 1), de drie daaropvolgende door zijn regimentscommandant (trede 2), die hem telkens acht dagen cachot gaf. De zevende en laatst vermelde straf werd zelfs uitgesproken door de legerdivisiecommandant (trede 3) : Achille verloor in oktober 1917 zijn frontstrepen voor *inconduite* ¹⁰⁹.

De compagniecommandant speelde een cruciale rol op het tuchtrechtelijke niveau. Hij was de laagste autoriteit die straffen kon uitdelen ¹¹⁰. Het was de compagniecommandant die meestal de overstap maakte van informele of hiërarchische regulering naar het tuchtrechtelijke niveau. Daarbij was hij natuurlijk afhankelijk van het lagere kader dat hem eerst op de hoogte moest brengen van een disciplinair probleem.

Het repertoire van de legerdivisiecommandant bestond uit ingrijpende acties. Hij kon ten eerste de frontstrepen afnemen ¹¹¹. Deze beslissing had niet alleen financiële

108 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 1495, *Audition de témoin (Jacques)*, 24.7.1916.

109 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 2480, *Extrait des punitions subies par le soldat...*, 12.10.1917.

110 De zwaarste straffen konden enkel worden uitgesproken door de bataljonscommandant en hoger, maar zelfs in deze gevallen was het de compagniecommandant die de straf voorstelde.

111 Frontstrepen werden in het leven geroepen in juni 1916 (*Journal militaire officiel*, deel 30, 1916, p. 136-137). Wie in juni 1916 meer dan 18 maanden frontdienst had, kreeg een eerste frontstreep. Per zes bijkomende maanden aan het front, kwam daar nog een extra frontstreep bij (RIA CHRISTENS, KOEN DE CLERCQ & LUC DE VOS, *Frontleven 14/18...*, p. 94-95). Afnemen van frontstrepen, zie *Tuchtreglement – Règlement disciplinaire*, 1916, p. 125. Artikel 64.

gevolgen voor de betrokkene ¹¹², maar ontnam hem ook een stuk militaire waardigheid. Edmond D.V. verloor in november 1917 zijn frontstrepen wegens *inconduite* na zeven disciplinaire straffen op 2,5 jaar tijd ¹¹³. De legerdivisiecommandant had vanaf juni 1916 ook de mogelijkheid om militairen te isoleren door ze naar het bijzondere peloton van de eerherstelcompagnie (*peloton spécial de la compagnie de réhabilitation*) te sturen. De richtlijnen van hogerhand specificeerden de groepen militairen die hiervoor in aanmerking kwamen ¹¹⁴. De eerste groep waren de militairen waarvoor het tuchtrechtelijke niveau zijn limieten had bereikt (*les soldats incorrigibles*), maar die geen feiten hadden gepleegd die strafrechtelijk vervolgd konden worden. De tweede groep soldaten waren zij die *une transgression d'une gravité exceptionnelle* hadden begaan tijdens de uitoefening van de dienst, een ietwat vage beschrijving die niet werd verduidelijkt. Het tuchtrechtelijke niveau had dus voor sommigen zijn limieten bereikt, terwijl het strafrechtelijke niveau niet kon worden aangewend. Dat was het geval voor Oscar D., die tijdens het korpsonderzoek verklaarde: “*au plus on me punira, au plus mauvais service je ferai*” ¹¹⁵. Ook bij Aloïs A. had het tuchtrechtelijke niveau zijn limiet bereikt. Op drie maanden tijd had Aloïs 39 dagen arrest en cachot gekregen ¹¹⁶. Onder meer daarom werd het repertoire strafmaatregelen uitgebreid met het reeds geciteerde bijzondere peloton van de eerherstelcompagnie. Omdat de korte vrijheidsberovende tuchtstraffen niet langer indruk maakten op sommige soldaten, werd de impact ervan vergroot door er financiële gevolgen aan te koppelen. Vanaf januari 1915 gingen de disciplinaire straffen cachot en militaire gevangenzetting (*prison militaire*) gepaard met een intrekking van het supplement op de soldij ¹¹⁷.

In november 1915 werd dit systeem uitgebreid naar de lichtere tuchtstraffen van arrest wegens het succes *au point de vue coercitif* ¹¹⁸. Voor kamerarrest werd 0,15 frank per dag ingehouden, voor arrest in de politiekamer 0,30 en voor cachot zelfs 0,45 frank ¹¹⁹. Uit de steekproef blijkt dat bij de meeste disciplinaire straffen deze financiële straf werd

112 RIA CHRISTENS, KOEN DE CLERCQ & LUC DE VOS, *Frontleven 14/18...*, p. 94-95. Elke frontstreep was initieel 0,05 frank extra per dag waard, bovenop de soldij; later werd de vergoeding nog uitgebreid, maar ze bleef al bij al beperkt tot maximaal 4,5 frank per week. De auteurs citeren ook enkele cijfers ter vergelijking: een liter melk kostte achter het front 0,2 frank; een pot confituur 1 frank.

113 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 2612, *Extrait des punitions subies par le caporal...*, 8.12.1917.

114 *Journal militaire officiel*, deel 30, 1916 – partie II, p. 287.

115 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 2746, *Rapport pour la mise en jugement du soldat...*, 24.1.1918.

116 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1609, *Rapport sur la conduite et manière de servir de...*, 17.9.1916.

117 *Journal militaire officiel*, deel 29, 1915, p. 24. L. De Vos et. al. berekenden dat een soldaat 2de klasse, na aftrek van de kosten voor de huishouding, een soldij overhield van 2,5 frank per week (RIA CHRISTENS, KOEN DE CLERCQ & LUC DE VOS, *Frontleven 14/18...*, p. 94-95).

118 *Journal militaire officiel*, deel 29, 1915, p. 488.

119 RIA CHRISTENS, KOEN DE CLERCQ & LUC DE VOS, *Frontleven 14/18...*, p. 96.

toegepast. Vandewalle bevestigde het ‘succes’ van dit systeem in zijn oorlogsdagboek : “zo’n klacht [bij de compagniecommandant, voor een disciplinaire sanctie] liep uit op inhouding van soldij en gezien de armoedige omstandigheden waarin we leefden was dit een erge straf”¹²⁰.

IV. Strafrechtelijke regulering

De strafrechtelijke procedure kwam dus meestal pas aan bod nadat het informele, hiërarchische en tuchtrechtelijke niveau was uitgeput. Dat was het geval bij René V. Voor zijn compagniecommandant was het een uitgemaakte zaak : de zachte aanpak was mislukt en bood geen uitzicht meer op succes¹²¹. De compagniecommandant van Maurice C. had een eerste zaak van smaad disciplinair bestraft, een tweede geval, waarbij Maurice ook geweld gebruikte tegen een kaderlid, rapporteerde hij aan de krijgsauditeur die de zaak voor de krijgsraad bracht. Die veroordeelde Maurice tot twee jaar gevangenis voor geweld jegens een meerdere¹²².

Het militaire strafwetboek dat in de periode 1914-1919 van toepassing was, dateerde uit 1870 en moet gezien worden als een aanvulling op het gewone strafwetboek van 1867¹²³. De wetgever wijdde in 1870 slechts één artikel aan smaad jegens een meerdere¹²⁴. Voor de wetgever bestond smaad uit “*paroles, gestes ou menaces*”. Artikel 42 van het militaire strafwetboek voorzag ook de verzwarende omstandigheid indien de smaad plaatsvond tijdens de dienst. Artikel 34 van het militaire strafwetboek stelde gewelddaden tegen een overste strafbaar¹²⁵. De daarna volgende wetsartikelen¹²⁶ bepaalden een reeks

120 VANDEWALLE, *Overleven in een grote oorlog...*, p. 63-64.

121 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 1991, *Conduite habituelle et conduite au feu du soldat...*, 21.3.1917.

122 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 2064, *Audition de témoin (Brullez)*, 2.5.1917.

123 JOHN GILISEN, “La juridiction militaire belge de 1830 à nos jours”, p. 472.

124 CHARLES DEJONGH & ALFRED MOREAU, *Commentaire du code pénal militaire*, Brussel, Ferdinand Larcier, 1880, p. 242. Artikel 42 : *Tout militaire qui aura outragé son supérieur sera puni d'emprisonnement d'un mois à six mois, s'il est officier; et de l'incorporation dans une compagnie de correction pendant un terme qui n'excédera pas deux ans, s'il n'est pas officier. Lorsque l'outrage a eu lieu pendant le service ou à l'occasion du service, le coupable sera condamné, s'il est officier, à un emprisonnement de deux mois à deux ans ou même à la destitution; et s'il n'a pas ce grade, à l'incorporation dans une compagnie de correction pendant trois ans au plus.*

125 CHARLES DEJONGH & ALFRED MOREAU, *Commentaire du code pénal militaire*, p. 200 schrijft : “*Les violences commises par un militaire envers son supérieur seront punies de la destitution, si le coupable est officier. Lorsque le coupable est d'un grade inférieur à celui d'officier, il sera condamné à l'incorporation dans une compagnie de correction pour le terme de deux ans à cinq ans, si les violences ont été commises pendant le service ou à l'occasion du service; pour un terme qui n'excédera pas trois années, si elles ont été commises en toute autre circonstance*”.

126 CHARLES DEJONGH & ALFRED MOREAU, *Commentaire du code pénal militaire*, p. 200-242 en ook JEAN LEGAVRE, *Commentaire du code pénal militaire*, Brussel, Buylant/Christophe & Cie, 1891, p. 85 e.v.

• Schafttijd in een kampement in Boeringhe bij Ieper, juni 1917.
(Foto SOMA nr. 173937)

verzwarende omstandigheden die invloed hadden op de strafmaat ¹²⁷, naast een aantal bijzondere gevallen ¹²⁸. Geweld tegen een meerdere heeft overigens een dubbel karakter en verenigt insubordinatie en slagen en verwondingen ¹²⁹. De bestraffing van geweld van een meerdere tegen een ondergeschikte werd niet hernomen in het militaire strafwetboek. Om dergelijke conflicten aan te pakken, zo oordeelde de wetgever, volstonden het tuchtreglement en het gewone strafwetboek ¹³⁰. Het disciplinaire reglement voorzag in artikel 9 immers straffen voor “*voies de fait*” (gewelddaden), “*expressions injurieuses*” en “*propos blessant*” tegen een ondergeschikte ¹³¹.

Ook op dit niveau nam de compagniecommandant een centrale plaats in het reguleringsproces in, door het conflict te exporteren naar het strafrechtelijke niveau. Bij 143 van de 164 dossiers (87 %) was hij het die een klacht indiende bij de krijgsauditeur nadat hij op zijn niveau een korpsonderzoek (*information sommaire*) had gevoerd naar de feiten. De redenen waarom hij dat deed waren zeer divers. Een argument dat vele compagniecommandanten aanhaalden, was het isoleren van ‘oproerkrakers’ en het stellen van een voorbeeld voor de andere soldaten.

127 Concreet ging het om de mate waarin het slachtoffer werd verwond (artikels 35 en 37), of de feiten zich hebben afgespeeld tijdens of ter gelegenheid van de dienst (artikel 36) en al dan niet in oorlogstijd en in het actieve leger (artikel 38).

128 Zoals geweld tegen eigenaars van het onderkomen waar de troepen gelogeed waren (artikel 41) of indien de meerdere overleed aan zijn verwondingen (artikel 40).

129 CHARLES DEJONGH & ALFRED MOREAU, *Commentaire du code pénal militaire*, p. 203.

130 CHARLES DEJONGH & ALFRED MOREAU, *Commentaire du code pénal militaire*, p. 222-223.

131 *Journal militaire officiel*, deel 30, 1916, p. 57.

De bataljonscommandant van Aloïs D.S. wond er bijvoorbeeld geen doekjes om : hij wilde Aloïs isoleren, want “*il ne fait que porter les troubles dans mon unité*”¹³². De houding van Jerome L. was een doorn in het oog van zijn compagniecommandant, die zijn klacht bij de krijgsauditeur kracht bijzette door in zijn beoordeling toe te voegen dat hij “*un danger réel pour les jeunes soldats*” was die zijn kritiek de vrije loop liet¹³³. De bataljonscommandant van Marcel V. voegde het volgende aan de klacht tegen Marcel toe : “*je serais heureux si les faits relatés sont prouvés par l’enquête, de voir faire un exemple dans cette C[ompagn]ie composée d’éléments hétérogènes, très peu disciplinés et très peu encadrés*”¹³⁴. Hij haalde zijn gram, want de krijgsauditeur bracht de zaak inderdaad voor de krijgsraad. Marcel werd er drie dagen na de klacht (en na de feiten) veroordeeld tot één jaar boetecompagnie wegens smaad aan een overste.

Andere compagniecommandanten wilden dan weer een duidelijke waarschuwing geven aan de betichten. Soms dienden ze een klacht in bij de krijgsauditeur, maar gaven terzelfdertijd een gunstige beoordeling mee van de betichte. Vermoedelijk werden ze dus onder druk gezet om de klacht in te dienen. De compagniecommandant van Alphonse V.D.B., die een onderofficier van de genie had beledigd en bedreigd, voegde onmiddellijk aan de klacht toe dat Alphonse een goede soldaat was : “*il n’a jamais été puni, est discipliné, attentif aux tranchées, actif aux travaux*”¹³⁵. De klacht tegen Alphonse werd inderdaad geseponeerd door de krijgsauditeur.

Er waren natuurlijk ook elementen die een compagniecommandant ervan weerhielden om een klacht in te dienen. Er was eerst en vooral een zekere sociale druk van onderuit. Bovendien was er ook nog het disciplinaire dilemma : soldaten die zeer verdienstelijk waren in de loopgraven, maar zich tot kwelduivels ontpopten in de kantonnementen. Voor de compagniecommandant van Gaston G. was de maat vol. Gaston, die zijn officieren had uitgescholden voor *imbéciles* omdat hij naar zijn mening onterecht acht dagen cachot had gekregen, mocht dan al een waardevol element zijn in de loopgraven (“*le type de soldat qui veut bien se battre*”), op het vlak van het naleven van de discipline was dat veel minder (“*mais n’entend pas se plier à la discipline. Il constitue donc un très mauvais élément dans une unité...*”)¹³⁶. Een disciplinaire straf had ook enkele voordelen ten opzichte van een klacht bij de krijgsauditeur : de compagniecommandant had zelf inspraak in de strafmaat en de straffen moesten ook altijd uitgevoerd worden terwijl dat niet het geval was met de straffen uitgesproken door de krijgsraad te velde, waarover verder meer.

132 RA (Anderlecht), MGH, Doos 80, Nr 1758 (notitienummer 3), *Plainte*, 10.8.1914.

133 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 409, *Rapport sur la conduite et la manière de servir du soldat L.*, 19.2.1915.

134 RA (Anderlecht), MGH, Doos 62, Nr 1120 (notitienummer 784), *Plainte (apostille)*, 21.8.1915. Het ging om een compagnie werkkrachten (*compagnie de travailleurs*), waarin oudere militairen werden verenigd om (ongewapend) werken achter de frontlinie uit te voeren (*Journal militaire officiel*, deel 29, 1915, p. 94).

135 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 804, *Note sur la manière de servir du soldat...*, 26.8.1915.

136 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 2182, *Rapport sur la conduite et...*, 27.6.1917.

Een klacht van de compagniecommandant passeerde meestal eerst langs de bataljons- en regimentscommandant op trede 2. Zij kwamen soms tussenbeide om, ofwel een klacht de wind uit de zeilen te nemen, ofwel kracht bij te zetten. Zij vormden ongetwijfeld een filter, maar het valt onmogelijk te becijferen hoeveel klachten ze tegenhielden. Terwijl de compagniecommandant van Alphonse V.D.E. een voorbeeldstraf vroeg in zijn klacht, floot de regimentscommandant hem onmiddellijk terug. Hij stelde een strenge disciplinaire straf voor omdat Alphonse een goede staat van dienst had en omdat hij vond dat het kader niet helemaal vrijuit ging in de zaak ¹³⁷. Toch gaf hij de klacht door aan de krijgsauditeur, die akkoord ging met het voorstel van de regimentscommandant en de zaak seponeerde ¹³⁸.

De chefs van de compagniecommandant zetten echter even vaak de klacht kracht bij, door een voorbeeldbestrafing te vragen of door te benadrukken dat de betichte een slecht element was ¹³⁹. Tenslotte vergde het samenstellen van een geloofwaardig dossier best wel wat voorbereiding en papierwerk. Mogelijk daarom waren er tijdens de mobiele fases van de oorlog in 1914 en 1918 minder klachten dan tijdens de statische fase.

Fase	Aantal dossiers (N=310)	Aantal maanden	Gemiddeld aantal dossiers per maand
Eerste mobiele fase (augustus tot en met oktober 1914)	13	3	4,3
Statische fase (november 1914 tot en met september 1918)	282	47	6
Tweede mobiele fase (oktober 1918 tot en met 11 november 1918)	7	1,5	4,7
Demobilisatie- en bezettingsfase (12 november 1918 tot 30 september 1919)	8	10,5	0,8

Aantal klachten waarbij minstens één militair werd aangeklaagd voor smaad aan of geweld jegens een meerdere bij de krijgsauditeur van de 1ste legerdivisie per oorlogsfase.

Bron : RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), notitieregisters.

¹³⁷ RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1613, *Renseignements complémentaires*, 19.9.1916.

¹³⁸ RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1613, *Brief van de krijgsauditeur aan de commandant van het 3de regiment*, 21.9.1916.

¹³⁹ RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 736, 784, 1071, 1786, 2480 en 3087.

De compagniecommandant kreeg op die manier een zware verantwoordelijkheid, waarbij hij moest laveren tussen verschillende belangen : hij kon van bovenaf (een bataljonscommandant die de formele discipline nastreefde), maar ook van onderuit (onderofficieren die zijn steun wilden in het conflict) onder druk gezet worden om een klacht in te dienen, terwijl anderen rondom de compagniecommandant dan weer hun best deden om een klacht bij het krijgsauditoraat te vermijden (de betichte, misschien zijn sectie- en pelotonscommandant...).

De krijgsauditeur was de volgende belangrijke filter. Hij was een (burger)magistraat benoemd door de minister van justitie. Hij functioneerde onafhankelijk van zowel de militaire hiërarchie als van de rechterlijke macht¹⁴⁰. Hij cumuleerde de functies van vertegenwoordiger van het openbare ministerie en van onderzoeksrechter. Hij moest dus misdrijven opsporen en vervolgen, op basis van informatie vanuit het militaire apparaat of verkregen via andere kanalen. Hij kon ook zelf een onderzoek opstarten. De krijgsauditeur kon verschillende kanten op met een dossier : hij kon het seponeren en terugsturen naar de militaire hiërarchie met een voorstel tot tuchtrechtelijke afhandeling (*sans suite*)¹⁴¹. Hij kon de zaak *non-lieu* verklaren¹⁴² of ze doorgeven aan de krijgsraad te velde. De krijgsauditeur nam zijn beslissing per tenlastelegging. Van de 283 tenlasteleggingen uit de steekproef verwees hij er, al dan niet samen met de rechterlijke commissie, 158 (55,8 %) door naar de krijgsraad. Daarnaast seponeerde hij 83 tenlasteleggingen (29,3 %, *sans suite*), naast 42 tenlasteleggingen (14,8 %) die niet werden vervolgd wegens *non-lieu*.

Om tot die beslissing te komen ondervraagde hij de betichten, verhoorde hij getuigen en slachtoffers en in één zaak ging hij ook ter plaatse om zich van een en ander te vergewissen. Zowel krijgsauditeur Joseph-Antoine Gilson (die deze functie vervulde van augustus 1914 tot februari 1918¹⁴³), als zijn opvolgers en substituten vermeldden diverse complementaire beweegredenen waarom ze een hiërarchisch conflict niet voor de krijgsraad wensten te brengen. Een eerste reden was het principe van strafopbouw en, daarmee samenhangend, de goede antecedenten van een betichte. Een militair met weinig of zelfs geen disciplinaire straffen op zijn kerfstok of gelauwerd voor zijn goede

140 ROLANDE DEPOORTERE, *La juridiction militaire en Belgique 1796-1998. Compétences et organisation. Production et conservation des archives*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1999, p. 147.

141 STANISLAS HORVAT, *De vervolging van...*, p. 222.

142 *Non-lieu* was een uitspraak van de rechterlijke commissie waarin de krijgsauditeur zetelde samen met twee officieren van de 1ste legerdivisie. Tot eind 1916 waren deze twee officieren afwezig en was de rechterlijke commissie enkel samengesteld uit de krijgsauditeur, bijgestaan door de griffier. In oktober 1918 maakte het bevrijdingsoffensief opnieuw een einde aan de aanwezigheid van twee officieren. De krijgsauditeur trad voortaan opnieuw alleen op als rechterlijke commissie. Voor de juridische achtergrond en discussie omtrent dit aspect van het militaire gerecht, zie : STANISLAS HORVAT, *De vervolging van...*, p. 197 e.v.

143 JP (Brussel), Archieven van het voormalige militaire gerecht, *Uittreksels uit het persoonlijke dossier van Joseph-Antoine Gilson*. Gilson was doctor in de rechten en zetelde al voor de Eerste Wereldoorlog als burgerlijk lid in een krijgsraad. Hij kende het militaire gerecht dus goed.

gedrag in het vuur, kreeg soms het voordeel van de twijfel van de krijgsauditeur ¹⁴⁴. Indien de feiten onvoldoende ernstig waren (*peu de gravité*) ¹⁴⁵ of de krijgsauditeur oordeelde dat de feiten niet waren bewezen (*pas établi*) ¹⁴⁶, volgde vaak een seponering.

De krijgsauditeur hield ook de wettelijke aspecten (constitutieve elementen) nauwlettend in de gaten ¹⁴⁷. Bovendien was de houding van het kader een belangrijk criterium. Indien het kader in de fout was gegaan, door de betichte verbaal of fysiek te provoceren ¹⁴⁸ of door niet kordaat te handelen, seponeerde de krijgsauditeur het dossier zonder aarzelen ¹⁴⁹. Er was geen sprake van straffeloosheid van het kader. De spijtbetuingingen van de betichten werden eveneens in acht genomen ¹⁵⁰, net zoals de jonge leeftijd van de 16-jarige Jean L. ¹⁵¹.

De krijgsauditeur maakte ook een inschatting van hoe de krijgsraad zou oordelen. Zo meende hij dat het dossier tegen Laurent A. te licht woog voor een veroordeling voor de krijgsraad: “*pour éviter le mauvais effet que produirait un acquittement, la sanction disciplinaire ne parait-elle pas le mode de répression le plus adéquat ?*” ¹⁵², schreef hij aan de compagniecommandant van de eerherstelcompagnie, waar Laurent zat als *disciplinaire* ¹⁵³.

Belangrijk is om te onderstrepen dat de beslissing van de krijgsauditeur niet afhing van de taal van de betichte, zijn leeftijd ¹⁵⁴ of zijn militair statuut. Van de tenlasteleggingen van de Nederlandstalige betichten ¹⁵⁵ (155 tenlasteleggingen) en de Franstalige betichten (63 tenlasteleggingen) stuurde hij er respectievelijk 58,1 en 60,3 % voor de krijgsraad, een verwaarloosbaar verschil ¹⁵⁶. Oorlogsvrijwilligers werden op gelijke voet behandeld als de beroepssoldaten.

144 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 429, 522, 538, 736, 804, 1157, 1186, 1546, 1603, 1674, 1706, 1803, 1988, 2488, 3030, 3299 en 3351.

145 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 136, 145, 151, 407, 429, 752, 798, 1234, 1546, 2263 en 2539.

146 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 35, 317, 752, 914, 996, 1234, 1292 en 1588.

147 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 409, 631, 1157, 1201, 1234, 1292, 1751, 1991, 2182 en 2246.

148 Zie het vorige deel; “Inzet van de dialoog”.

149 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 87, 265, 317, 798, 833, 914, 1185, 1358, 1588, 1877 en 2219.

150 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 136, 1186, 1588, 1674, 1803 en 3299.

151 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 136.

152 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1999, *Brief van de krijgsauditeur aan de commandant van de eerherstelcompagnie*, 29.3.1917.

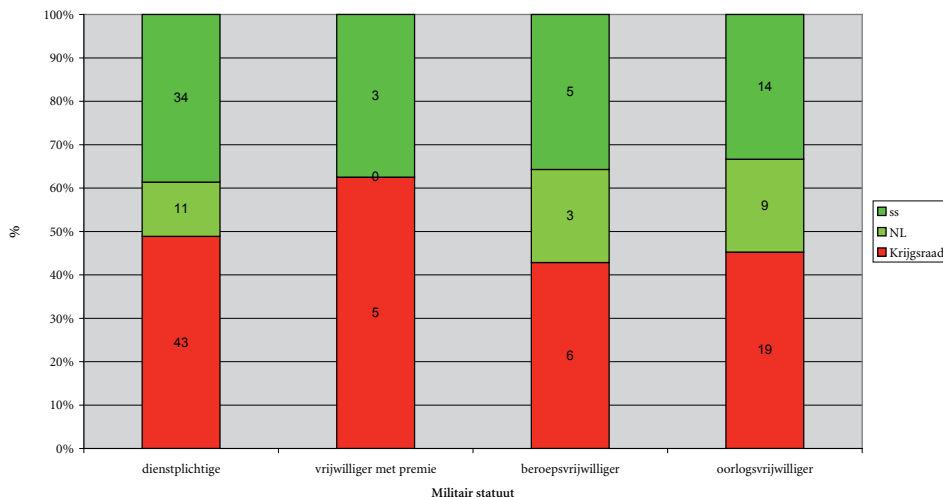
153 Laurent zat m.a.w. in het bijzondere peloton van de eerherstelcompagnie.

154 Toch is het opvallend dat de vijf jongste betichten (16 tot 18 jaar oud) en zes van de zeven oudste betichten (tussen de 35 en 42 jaar oud) allemaal door de krijgsauditeur naar de krijgsraad werden gestuurd. Een verklaring hiervoor aanreiken is echter helemaal niet voor de hand liggend.

155 Dit zijn de betichten die voor het “Vlaams” kozen als taal voor de procedure.

156 Van 65 tenlasteleggingen weten we niet welke taal de betichte koos voor de procedure.

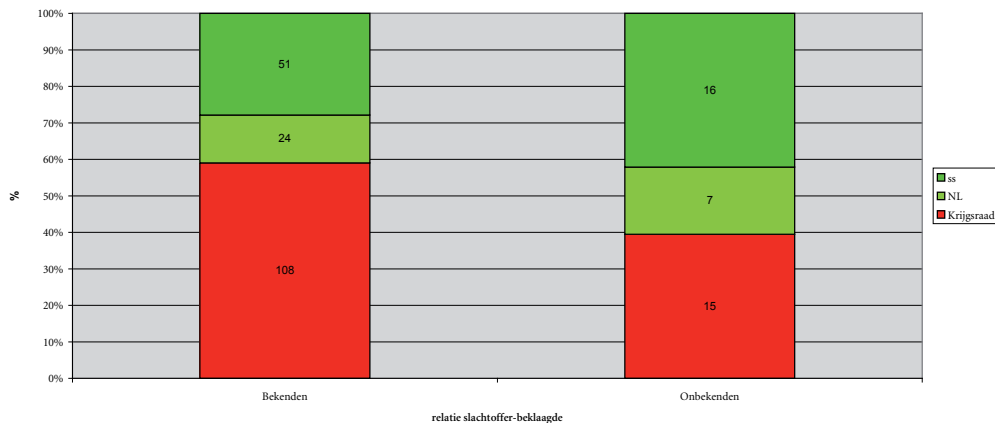
Beslissing krijgsauditeur (of rechterlijke commissie) in functie van het militair statuut van de betichte die nog niet veroordeeld was geweest voor de krijgsraad tijdens de Eerste Wereldoorlog (N=152)

Grafiek 2 – Bron : RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), notitieregisters.

Wat wel duidelijk een rol speelde bij zijn beoordeling, was de relatie tussen de betichte en het slachtoffer. Indien zij elkaar niet kenden, kreeg de zaak duidelijk geen voorrang, zoals blijkt uit de onderstaande grafiek.

Beslissing krijgsauditeur (of rechterlijke commissie) in functie van de relatie tussen de betichte en het slachtoffer (N=221)

Grafiek 3 - Bron: RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), notitieregisters.

Uiteraard is het moeilijk om bijna een eeuw later het werk van de krijgsauditeur te evalueren. Toch wordt uit de analyse van de 164 dossiers duidelijk dat hij meer krediet verdient dan hij van een aantal auteurs krijgt. Siegfried Debaeke noemt krijgsauditeur Gilson “de waterdrager van de commandant van de divisie, luitenant-generaal Baix”¹⁵⁷, terwijl Jacques Maes schrijft dat “voor krijgsauditeur Gilson was blijkbaar alles mogelijk”¹⁵⁸. Uit dit onderzoek komt echter een meer genuanceerd beeld naar voren. Gilson aarzelde bijvoorbeeld niet om een soldaat die geplaagd leek door mentale troebelen door te sturen naar Calais voor verder onderzoek¹⁵⁹. Hij hield rekening met de wettelijke elementen van smaad of geweld jegens een overste.

In de zaak tegen René V., die in beschooten toestand de officieren voor lafaards zou hebben uitgemaakt, besliste de krijgsauditeur om de zaak te seponeren, want “*pour qu’il y ait outrage à supérieur il faut que les paroles aient été proférées en présence de l’officier outrage*”¹⁶⁰. Hij aarzelde niet om het kader te wijzen op eventuele fouten vooraleer een zaak te seponeren. Zo seponeerde hij de klacht tegen Auguste S., een soldaat die suikerklontjes gooide naar zijn korporaal. De krijgsauditeur vond dat de korporaal Auguste had geprovoceerd. Hij had niet alleen Auguste gepasseerd om eerst een andere soldaat te bedienen (die zich pas na Auguste was komen aanmelden), maar had dat bovendien nog gedaan met een grijns op zijn gezicht¹⁶¹.

Uiteindelijk verwees de krijgsauditeur, al dan niet in samenspraak met een rechterlijke commissie, 93 van de 187 betichten (49,7 %) door naar de krijgsraad. Een krijgsraad bestond sinds de gedeeltelijke en onvolledige hervorming van het militaire strafprocesrecht in 1899 uit vijf leden : een hogere officier (majoor en hoger, hij zat tevens de krijgsraad voor), drie lagere officieren (luitenant, kapitein en kapitein-commandant) en een burgermagistraat. Die laatste mocht vervangen worden door een luitenant.

De krijgsraad te velde is enigszins een misleidend begrip. Dit rechtsprekende orgaan was bij elke zitting volledig anders samengesteld. De officieren die in de krijgsraad van de 1ste legerdivisie zetelden, behoorden organiek tot deze eenheid en werden (in principe toch) aangeduid via lottrekking in aanwezigheid van de legerdivisiecommandant¹⁶². De krijgsraad moest de schuldvraag beantwoorden en ook een strafmaat uitspreken, rekening houdend met eventuele verzachtende en verzwarende omstandigheden. In

157 SIEGFRIED DEBAEKE, *De dood met de kogel...*, p. 39.

158 JACQUES MAES, “Het Belgisch militair gerecht...”, p. 218.

159 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossiers 2747 en 3210.

160 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1991, *Plainte (apostille van de krijgsauditeur)*, 25.3.1917.

161 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 1588, *Audition de témoin (Pasquazij)*, 6.9.1916.

162 ROLANDE DEPOORTERE, *La juridiction militaire en Belgique 1796-1998...*, p. 183. De datum waarop de lottrekking plaatsvond, wordt ook steeds vermeld op het vonnis.

3e Régiment de Ligne
10e Comp^{te}

2854

AUDITORAT MILITAIRE 1re D. A.
Entré 5 - 3 - 1918; N° 21918

Plainte

Je soussigné Vermeire, Leon Thomas, commandant de la 10e Comp^{te} du 3e Régiment de Ligne, ai l'honneur de porter à la connaissance de mon Colonel, commandant le Régiment, que le soldat Heymans, Albert, ^{m'a dit} que le soldat Heymans, Albert, ^{m'a dit} au sujet d'un manquement au service "Gij hebt veel geluk dat gij van mijne streek zijt anders zou de zaak alzoo niet afloopen: het fait s'est passé le 26 et à 16 heures pendant que la Compagnie se trouvait au repos à Pollinckhove". En conséquence, je soussigné demande que le soldat Heymans, Albert, soit traduit devant le conseil de guerre pour y être jugé conformément aux lois militaires.
Envoi à charge: Le sergent major Seynaeve.
Le 1 mars 1918

Vermeire

transmis à l'Auditeur Militaire 1. B.A.
Le 9 Mars 1918
Le Lieut. Colonel A.E.M. (Adj.)
N° 40 *Callatay*

Le Major commandant
Hirwin

- 3e Régiment de Ligne / 10e compagnie

Plainte

Je soussigné Vermeire, Leon Thomas, commandant de la 10e Compagnie du 3e Régiment de Ligne, ai l'honneur de porter à la connaissance de mon Colonel, commandant le Régiment, que le soldat Heymans, Albert, que j'interpellais au sujet d'un manquement au service m'a dit

"Gij hebt veel geluk dat gij van mijne streek zijt anders zou de zaak alzoo niet afloopen"

Ce fait s'est passé le 26 et à 16 heures pendant que la Compagnie se trouvait au repos à Pollinckhove.

En conséquence, je soussigné demande que le soldat Heymans, Albert, soit traduit devant le conseil de guerre pour y être jugé conformément aux lois militaires.

Témoin à charge: Le sergent major Seynaeve.

Le 1 mars 1918

handtekening Vermeire

transmis à l'auditeur militaire 1 DA (1re Division d'Armée) le 2 mars 1918

le Lieutenant-Colonel A.E.M. (Adjoint État-Major) Commandant

handtekening de Callatay

totaal velde de krijgsraad bij de 1ste legerdivisie 2.258 vonnissen over 1.954 beklagden ¹⁶³. De zittingen van de krijgsraad waren openbaar ¹⁶⁴. Het ging met andere woorden niet om een duistere aangelegenheid, maar elke zitting was (in principe) toegankelijk voor alle soldaten. Op die manier kon het militaire gerecht natuurlijk pas echt zijn voorbeeldfunctie vervullen. Het voorlezen van de vonnissen voor de soldaten van de 1ste legerdivisie moest ook soldaten afschrikken. De krijgsraad te velde had niet alleen een corrigerende, maar ook een communicatieve functie. Camille D. werd eind december 1915 veroordeeld voor de krijgsraad te velde wegens smaad en gewelddaden jegens een meerdere. Hij kreeg hiervoor twee jaar gevangenisstraf. Zijn veroordeling werd vermeld op het dagelijkse order van de 1ste legerdivisie ¹⁶⁵. Dat was trouwens zo voorgeschreven: “*Tous les chefs de corps feront lire ces condamnations aux troupes placées sous leurs ordres*” ¹⁶⁶.

Het militaire gerecht moest snel en doortastend optreden en deed dat vooral in de eerste oorlogsjaren. Toch duurde de procedure elk oorlogsjaar iets langer. In 1914 volgde de klacht bij de krijgsauditeur gemiddeld één dag na de feiten, in 1918 was dat opgelopen tot vier dagen. De beslissing van de krijgsauditeur of rechterlijke commissie om al dan niet tot vervolging over te gaan, liet in 1914 amper vier dagen na de feiten op zich wachten. In 1918 was dat gemiddeld 24 dagen. In 1914 verschenen de betichten uit de steekproef gemiddeld zes dagen na de feiten voor de krijgsraad, terwijl dat vier jaar later toch al meer dan drie weken was.

De krijgsraad volgde meestal de inschatting van de krijgsauditeur. Deze laatste was dan ook een belangrijke factor van continuïteit voor de krijgsraad als openbaar ministerie, wellicht beïnvloedde hij de leden van de krijgsraad met zijn ervaring en juridische opleiding. Van de 93 betichten die voor de krijgsraad verschenen, werden er 87 veroordeeld (93,5 %). De strafmaat onderging tijdens de oorlog geen noemenswaardige wijzigingen. Smaad werd doorheen de oorlog bestraft met correctie in een boetecompagnie (gemiddeld iets minder dan twee jaar), gevangenisstraf (drie jaar, enkel uitgesproken in 1914) of militaire gevangenisstraf (zeven dagen, eenmalig uitgesproken in 1918 ¹⁶⁷). Voor geweld tegen een overste kreeg een veroordeelde gemiddeld iets meer dan twee jaar gevangenisstraf of zeven jaar hechtenis.

¹⁶³ Deze berekening gebeurde op basis van de vonnissenregisters van de krijgsraad bij de 1ste legerdivisie.

¹⁶⁴ Dat wordt ook op elk vonnis zo genoteerd: “Aldus gevonnist en uitgesproken door den krijgsraad der 1ste Leger Divisie in openbare zitting te ..., den ..., aanwezig zijnde: ...”.

¹⁶⁵ KLM (Brussel), HK 1LD, 377/2, (31.12.1915).

¹⁶⁶ KLM (Brussel), HK 1LD, 365/4, (19.12.1915).

¹⁶⁷ RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 3311. Het ging om een soldaat die volgens het rapport van dokter Spaas in Calais niet volledig verantwoordelijk was voor zijn daden (“*d’une responsabilité légèrement atténuée*”).

Na een veroordeling voor de krijgsraad kwam het dossier bij de legerdivisiecommandant terecht. Voor de 1ste legerdivisie waren dat Guillaume-Joseph Baix (tot januari 1915) en later Louis Bernheim¹⁶⁸. Op hun schouders rustte in de eerste plaats het dilemma van de strafuitvoering¹⁶⁹. Hoe moest een leger omgaan met de tegenstrijdigheid dat het militaire gerecht enerzijds vele duizenden soldaten tot jarenlange opsluiting in een gevangenis veroordeelde, terwijl het anderzijds om manschappen verlegen zat? Bovendien leek een aantal militairen een verblijf in de gevangenis te verkiezen boven het gevaarlijke frontleven. Dit dilemma wordt in enkele dossiers scherp gesteld. De compagniecommandant van François G. beschreef hem als “*un militaire d’une valeur nulle au feu, il est peureux et l’impression produite sur ses chefs est : qu’il a cherché à se faire punir pour se soustraire au service du front*”¹⁷⁰. Ook Isidore H. gaf tijdens het korpsonderzoek toe dat hij had gezegd: “*Je préfère passer conseil de guerre que de me faire casser la gueule au front*”¹⁷¹.

Zowel in het Franse als in het Duitse leger werden slechts 6 à 16 % van de straffen ook echt (gedeeltelijk) uitgevoerd¹⁷². Het Belgische leger koos echter voor een andere aanpak. Van de 129 straffen die de krijgsraad te velde uitsprak tegen de betichten uit de steekproef, besliste de legerdivisiecommandant dat 96 straffen (74 %) onmiddellijk moesten worden begonnen; 28 straffen (22 %) werden opgeschort tot na de oorlog. Vijf straffen (4 %) waren straffen met uitstel. De beslissing van de legerdivisiecommandant om de straf op te schorten tot na de oorlog was steeds tijdelijk. Hij kon op elk moment op zijn beslissing terugkomen. Bij drie veroordeelden deed hij dat ook. Pierre R.¹⁷³ en François R.¹⁷⁴ moesten enkele maanden na hun veroordeling alsnog de cel in nadat ze

168 JEAN-MICHEL STERKENDRIES, “Bernheim, Louis”, in *Nouvelle biographie nationale*, Brussel, Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, deel 9, 2007, p. 36-38. Bernheim werd tussen september 1915 en december 1915 vervangen door generaal Jacques terwijl hij herstelde van een verwonding door een granaatscherf. Zie ook: KLM (Brussel), Persoonlijke dossiers officieren, 10203 (Bernheim).

169 Eigenlijk werd het leger ook in vreedstijd met het probleem geconfronteerd dat sommige dienstplichtigen zich aan de dienst probeerden te onttrekken door een juridische veroordeling na te jagen. Om dit dilemma in vreedstijd op te lossen werden de boetecompagnieën opgericht: veroordeelden bleven zo in het leger, vaak zelfs langer dan hun voorziene dienstdtijd (zie JEAN LEGAVRE, *Commentaire du code pénal militaire*, p. 22 e.v.).

170 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 1430, *Avis et considérations sur la manière de servir au feu du soldat...*, 22.6.1916.

171 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (ILD), Dossier 3311, *Enquête sommaire*, 20.6.1918.

172 EMMANUEL SAINT-FUSCIEN, “Apports et limites d’une approche quantitative de la justice militaire au cours de la Grande Guerre”, in *Les justices militaires en Europe de l’Ancien Régime à nos jours. Military Courts in Europe, from the Ancien Regime to the present day*, Groupe Européen de Recherches sur les Normativités (GERN), te verschijnen bij Editions de la Maison des sciences de l’Homme (MSH), verwacht in 2010 en E. SAINT-FUSCIEN, “Les motifs, les sanctions et le rite du conseil de guerre aux armées : que révèlent les archives de la justice militaire?”, onuitgegeven tekst van zijn bijdrage op het colloquium te Péronne op 8 en 9 november 2008, *Accepter, endurer, refuser*.

173 RA (Anderlecht), MGH, Doos 6, Nr 189 (notitienummer 862), *Nota van Bernheim*, 19.2.1916.

174 JP (Brussel), VKTV 1914-1919, Nr 725 (François C.), 8.7.1916.

deserteerden. Albert C. moest dan weer twee maanden na zijn veroordeling aan zijn straf beginnen “*vu la mauvaise conduite persistante du soldat C.*”¹⁷⁵.

De voornaamste criteria om te bepalen of de uitgesproken straffen al dan niet onmiddellijk moesten worden uitgevoerd, waren de houding en moed van de veroordeelde militair. Uit de steekproef blijkt dat een veroordeelde gesteund door een goede beoordeling van zijn chefs, zonder voorgaande veroordelingen voor de krijgsraad en middels een dappere houding in de strijd, een redelijke kans maakte om zijn straf niet onmiddellijk te moeten uitvoeren. Een nota van de minister van justitie aan de auditeur-generaal van 22 maart 1916 bevestigde deze criteria¹⁷⁶. Een typisch voorbeeld tussen vele andere was dat van Jules D. Zijn compagniecommandant vond hem “*un très beau combattant*” die altijd op het front was geweest sinds het begin van de oorlog¹⁷⁷; zijn straf van twee jaar gevangenis werd opgeschort tot na de oorlog.

De strafuitvoering onderging tijdens de oorlog een metamorfose. In 1914 bestond het penitentiaire stelsel enkel uit gevangenisinstellingen¹⁷⁸. In 1918 was dit rudimentaire systeem uitgegroeid tot een uitermate ingewikkeld geheel van gevangnissen, eerherstelcompagnieën, tuchtcompagnieën en speciale compagnieën voor arbeiders¹⁷⁹. De idee achter het penitentiaire circuit was zowel positief als negatief. Enerzijds wilde men zoveel mogelijk soldaten recupereren voor dienst aan het front en de veroordeelden die van goede wil waren een tweede kans geven. Anderzijds wilde de legerleiding ook een duidelijk signaal geven aan soldaten die zich ten koste van alles wilden onttrekken aan de legerdienst: zij zouden een ongemakkelijk leven leiden waardoor ze, volgens de legerleiding, snel naar het front zouden willen terugkeren. De legerleiding hoopte hiermee het dilemma van de strafuitvoering op te lossen.

In principe kwamen alle veroordeelden die hun straf moesten uitzitten vroeg of laat in een eerherstelcompagnie terecht. Om van hieruit hun terugkeer naar de eenheid van herkomst veilig te stellen (een beslissing van de legerdivisiecommandant), moesten ze in de eerherstelcompagnie een “*action d'éclat*” uitvoeren of verschillende maanden een onberispelijk gedrag aan de dag leggen¹⁸⁰. De legerdivisiecommandant baseerde zich daarvoor op de beoordeling van de compagniecommandant van de eerherstelcompagnie. Ook deze laatste had dus een sleutelfunctie.

175 JP (Brussel), VKTV 1914-1919, Nr 929 (Albert C.), 21.4.1917.

176 KLM (Brussel), HK 1LD, 464/32, (22.3.1916).

177 RA (Anderlecht), AKTV 1914-1919 (1LD), Dossier 2068, *Déclarations*, 1.5.1917.

178 *Journal militaire officiel*, 1914, deel 28, p. 247. Het *Corps spécial*, met boete- en tuchtcompagnieën, was bijvoorbeeld afgeschaft in augustus 1914. Zie hiertoe: KLM (Brussel), Fonds personalia 1914-1918, Doos 33, p. 2535 en *Journal militaire officiel*, 1914, deel 28, p. 105.

179 *Journal militaire officiel*, 1918, deel II, p. 677-682.

180 *Journal militaire officiel*, 1915, deel 29, p. 325.

Uit de steekproef blijkt dat er twee groepen veroordeelden waren ¹⁸¹. Een eerste groep, zowat de helft van de veroordeelden, had het moeilijk om uit de handen van het militaire gerecht te blijven. Een kern daarvan (in totaal één veroordeelde op vijf) was verloren voor het leger; zij weigerden elke poging tot eerherstel. Zij zaten vaak jarenlang vast in het penitentiaire circuit en bleven daar tot na het einde van de oorlog. De legerleiding is er dus nooit in geslaagd het dilemma van de strafuitvoering helemaal op te lossen. Een typevoorbeeld uit die groep was Edmond D.B., een oorlogsvrijwilliger die sinds januari 1915 vastgeroest zat in het penitentiaire circuit ¹⁸².

De andere helft van de veroordeelden vormde een tweede groep waarvan de veroordeling voor de krijgsraad een “*accident de parcours*” was geweest. Zij raakten uit het penitentiaire circuit en kenden nadien een ‘normale’ loopbaan. Hier had het penitentiaire circuit zijn taak vervuld: de soldaten werden gerecupereerd voor frontdienst. Een veroordeelde kon dus, ondanks de vaak zware veroordelingen, na een jaar (of soms nog sneller) al terugkeren naar zijn eenheid. Dat ontlokte een sarcastische opmerking aan Max Deauville: “*Six mois après avoir reçu vingt ans de prison, le prévenu est envoyé dans une compagnie de réhabilitation*” ¹⁸³. Al die tijd bleef hij natuurlijk wel veroordeeld en was zijn straf gewoon opgeschort. Om de militairen te belonen die terug op het rechte pad waren gekomen en er bleven, tekenden ministers Charles de Broqueville en Henri Carton de Wiart een besluitwet die het militaire eerherstel in het leven riep. De basisfilosofie hierachter was de vaststelling dat een aantal veroordeelden hun fouten uit het verleden wilden herstellen (“*laver sa faute*”; “*racheter le passé*”). Het criterium om voor rehabilitatie in aanmerking te komen was opnieuw een “*action d’éclat*” of “*une conduite exemplaire devant l’ennemi*” ¹⁸⁴. Van de 87 veroordeelden werden er 43 gerehabiliteerd, gemiddeld één jaar en drie maanden na hun veroordeling voor de krijgsraad.

Van de 87 veroordeelden uit de steekproef gingen er 15 (17 %) in beroep tegen hun veroordeling. Ze tilden zo het conflict naar trede 5 van het liftmodel. Slechts in één

181 Tot de eerste groep werden degenen gerekend die later nog één of meerdere veroordelingen voor de krijgsraad opliepen. De tweede groep waren de militairen die niet meer voor de krijgsraad werden veroordeeld. De zogenaamde harde kern van groep één waren de militairen die amper of nooit uit het penitentiaire zijn geraakt. Van 16 veroordeelden hadden we onvoldoende gegevens of kon niet bepaald worden tot welke groep ze behoorden omdat ze overleden of krijgsgevangen werden genomen (dossiers met notitienummers 211 en 2049) of omdat ze na de wapenstilstand werden veroordeeld.

182 Voor het einde van de oorlog liep hij in totaal tegen vier veroordelingen aan, waarvan één in beroep voor het krijgshof. Hij bracht bijna twee oorlogsjaren door in gevangenschap, zat tweemaal in een tuchtcompagnie en tweemaal in een *Compagnie d’Alimentation des Compagnies de Réhabilitation* en verbleef nog zes maanden in een opleidingscentrum. Na amper vijf dagen in een eerherstelcompagnie van de 1ste legerdivisie werd hij een vierde keer veroordeeld, waarna hij in de bijzondere compagnie arbeiders werd geïncorporeerd (augustus 1918) waar hij bleef tot na de wapenstilstand. Evere, persoonlijk dossier 2424663 (Edmond D.B.).

183 MAX DEAUVILLE, *Introduction à la vie militaire*, Brussel, Éditions de la Renaissance d’Occident, 1923, p. 120.

184 *Journal militaire officiel*, deel 30, 1916, p. 7 e.v.

zaak ging ook de krijgsauditeur in beroep tegen het vonnis¹⁸⁵. De beroepsprocedure werd pas de facto aanvaard in november 1915¹⁸⁶. Tot dan had het hof elke zaak in beroep geweigerd. De procedure voor het krijgshof was louter schriftelijk, gebaseerd op de stukken uit de dossiers en was in theorie pas mogelijk nadat een wet overtreden was of de procedure niet was gerespecteerd tijdens de procedure in eerste aanleg¹⁸⁷. In de praktijk gaf het hof echter blijk van een grote soepelheid en aanvaardde het ook zaken waarin alles correct was verlopen. Het krijgshof oordeelde overigens mild. Vier militairen zagen hun straf bevestigd en tien anderen werden vrijgesproken of zagen hun straf gemilderd in beroep. Het vonnis van de vijftiende werd nietig verklaard omdat de krijgsraad niet correct was samengesteld.

Over het algemeen blijven we in het ongewisse over de redenen waarom de ene veroordeelde wel en de andere niet in beroep ging. Kenden alle veroordeelden de mogelijkheid om in beroep te gaan? Vanaf 1916 moesten ze in elk geval op het vonnis ondertekenen of ze al dan niet in beroep gingen. Vonden ze een raadsman die bereid was om hen bij te staan of die hen attent maakte op de mogelijkheid om in beroep te gaan? Speelde het opleidingsniveau een rol? Zo is het markant dat van de vijftien militairen uit de steekproef die in beroep gingen, er maar liefst negen (60 %) een goede scholingsgraad hadden, terwijl die groep slechts 38 % van de 187 betichten vertegenwoordigde. Ook de zeven oorlogsvrijwilligers (46,7 %) waren oververtegenwoordigd tegenover de populatie, waar ze 30,8 % van het bestand uitmaakten.

V. Administratieve verwijdering

Het administratieve niveau was de meest eenzijdige manier van conflictregulering gehanteerd door de hogere legerleiding. De procedure werd enkel toegepast indien de andere niveaus van regulering hadden gefaald. Geen enkele betichte uit de steekproef onderging trouwens dit lot, dat voorbehouden bleef voor een heel selecte groep soldaten en onderofficieren die “*douteux au point de vue patriotique*” waren¹⁸⁸. De vertrouwelijke nota van het ministerie van oorlog waarin het administratieve isolement werd uitgelegd, dateert van 26 maart 1917¹⁸⁹. Toch viel dit regime alles bij elkaar genomen goed mee, zoals Luc Vandeweyer terecht opmerkt¹⁹⁰.

185 RA (Anderlecht), MGH, Doos 106, Nrs 646-647 (notitienummer 3167), *Mémoire en droit à l'appui de l'appel interjeté par M. l'Auditeur Militaire...*, 20.5.1918.

186 JACQUES MAES, “Het Belgisch militair gerecht...”, p. 204. Stanislas Horvat heeft hier een andere kijk op en geeft een overzicht van hoe de beroepsprocedure voor het krijgshof vanaf eind 1915 mogelijk werd: STANISLAS HORVAT, *De vervolging...*, p. 302 e.v.

187 *Journal militaire officiel*, deel 30, 1916, p. 11. schrijft: *La Cour Militaire juge sur pièces*.

188 KRIS DIDDEN, “De Houthakkers van de Orne”, p. 208.

189 KLM (Brussel), HK 1LD, 1887/7 (Dossier subversieve actie...). Er wordt in de nota niet verwezen naar voorgaande officiële documenten. Vermoedelijk gaat het dus om de eerste instructie.

190 LUC VANDEWEYER, “De houthakkers van de Orne”, p. 247-252.

In het geval van Paul Davidts, de enige van de tien ‘houthakkers van de Orne’ die in de 1ste legerdivisie zat, is duidelijk dat eenzelfde procedure gevolgd werd als bij de strafrechtelijke regulering. De compagniecommandant stelde op basis van informatie van zijn ondergeschikten, waaronder een collega-soldaat van Davidts, een klacht op. Daarop noteerden de verschillende hiërarchische oversten hun bevindingen ¹⁹¹. Er was echter één groot verschil: gezien de aard van de feiten werd ook de militaire veiligheidsdienst in de zaak betrokken. Een zekere inspecteur Charles spitte de zaak uit, vermoedelijk onafhankelijk van de gelijktijdige procedure voor de krijgsraad tegen Davidts ¹⁹². Van de werkwijze van de militaire veiligheidsdienst, die een cruciale rol speelde bij het administratief isoleren van verdachte militairen, is tot op heden weinig bekend. Volgens Sophie De Schaepdrijver maakte deze dienst zich schuldig aan “vervolgning en willekeur” ¹⁹³.

VI. Besluit

De regulering van hiërarchische conflicten was geen blinde repressie of willekeur. Misbruiken waren weliswaar nooit uit te sluiten, gezien de cruciale rol die o.a. compagniecommandanten in het reguleringsproces innamen. De soldaten zelf verkozen informele regulering, bijvoorbeeld door verbale krachtpatserij. Deze hiërarchische conflicten hadden een uitgesproken geritualiseerd karakter, waarbij het vooral soldaten waren die hun eer wilden verdedigen. Daarvoor grepen ze in de eerste plaats terug naar verbaal geweld. Ze daagden hun kader uit met scheldwoorden die hen vooral moesten ontmannelijken en die de militaire waarde van hun chef in vraag stelden (lafaard, nietswaard, embusqué). Er waren ook talrijke doodsbedreigingen. Anderen gingen verder en stapten over tot fysiek geweld. Maar ook dan bleef het geweldsniveau beperkt tot wat theateraal duwen en trekken, hooguit een vuistslag of een schop en dat ondanks de evidente aanwezigheid van allerlei wapentuig. De confrontaties vonden meestal plaats op openbare plaatsen en in aanwezigheid van andere militairen. Dat maakte een escalatie van de spanningen nog waarschijnlijker.

Tegenover deze informele regulering van onderuit kon het kader zich beroepen op een complex mechanisme van informele en hiërarchische tot tuchtrechtelijke, strafrechtelijke en administratieve regulering. Dat reguleringsmechanisme bood – onder meer via het principe van de strafopbouw – heel wat mogelijkheden tot herkansing voor de soldaten. Lagere kaderleden tot en met de pelotonscommandanten kozen vaak eerst voor informele of hiërarchische regulering. Pas na meerdere inbreuken of indien de ernst van de feiten dit rechtvaardigde, werd de compagniecommandant ingelicht.

¹⁹¹ KLM (Brussel), HK 1LD, 1883/10, (11.5.1918).

¹⁹² KLM (Brussel), HK 1LD, 1883/12, (14.5.1918).

¹⁹³ SOPHIE DE SCHAEPDRIJVER, *De Grootte Oorlog...*, p. 201.

• Verpozing bij het kaartspel, Bulskamp bij Veurne.
(Foto SOMA nr. 144119, rechten voorbehouden)

Die kon dan kiezen uit diverse strategieën. Hij kon nog steeds de voorkeur geven aan informele of hiërarchische regulering, maar kon ook zelf tuchtrechtelijk straffen. Hij was het ook die het conflict naar het strafrechtelijke en administratieve niveau kon tillen door een klacht bij respectievelijk de krijgsauditeur of de legerdivisiecommandant in te dienen. De bataljons- en regimentscommandanten konden die klacht dan terugfluiten of kracht bijzetten.

De krijgsauditeur was een belangrijke pion op het strafrechtelijke niveau. Hij besliste om de betichten al dan niet voor de krijgsraad te brengen. Zijn juridische achtergrond en ervaring lieten hem wellicht ook toe om invloed uit te oefenen op de leden van de rechterlijke commissie of op de leden van de krijgsraad te velde. De krijgsraad te velde kon een betichte vrijspreken, al gebeurde dat niet vaak. Zelfs na een veroordeling voor de krijgsraad kon een legerdivisiecommandant de veroordeelde een tweede kans geven door de straffen op te schorten tot na de oorlog. En een veroordeelde militair kon, al dan niet na het uitzitten van een deel van zijn straf en middels goed gedrag, naar zijn eenheid van herkomst terugkeren en militair eerherstel bekomen.

* TOM SIMOENS (°1978) is beroepsofficier bij Defensie (Licentiaat sociale en militaire wetenschappen, Koninklijke Militaire School, 2001) en historicus (Master in geschiedenis, UGent, 2009) en is verbonden aan de leerstoel geschiedenis van de Koninklijke Militaire School (Brussel). Hij werkt aan een proefschrift over de transformatie van het Belgische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog onder leiding van Prof. Dr. Luc De Vos (Koninklijke Militaire School, KULeuven) en Prof. Dr. Bruno De Wever (UGent).

Verklarende woordenlijst

AKTV 1914-1919 (1LD)	Archief krijgsraden en krijgsauditoraten te velde 1914-1919, krijgsauditoraat bij de 1 ^{ste} legerdivisie, bewaard in het rijksarchief in Anderlecht
Evere – HRG-A/N	(Algemene directie Human Resources – Divisie personeel – Sectie Administratieve Expertise – Ondersectie notariaat – Kwartier Koningin Elisabeth). Dienst van Defensie die de persoonlijke dossiers bewaart van de soldaten en onderofficieren geboren na 31 december 1888.
HK 1LD	Archieven van het hoofdkwartier van de 1 ^{ste} legerdivisie, bewaard in het Koninklijk Legermuseum in Brussel
JP	Justitiepaleis (Brussel)
KLM	Koninklijk Legermuseum (Brussel)
KMS	Koninklijke Militaire School (Brussel)
MGH	Archief militair gerechtshof (krijgshof). Dossiers van de arresten, 1915-1954, bewaard in het rijksarchief in Anderlecht
NL (non-lieu)	Beslissing van de rechterlijke commissie om een klacht niet verder te behandelen
RA	Rijkarchief
ss (sans suite)	Beslissing van de krijgsauditeur om een klacht te seponeren
VKTV 1914-1919	Minuten van de vonnissen van de krijgsraden te velde 1914-1919, bewaard in het Justitiepaleis in Brussel.